

NIEUWSBRIEF

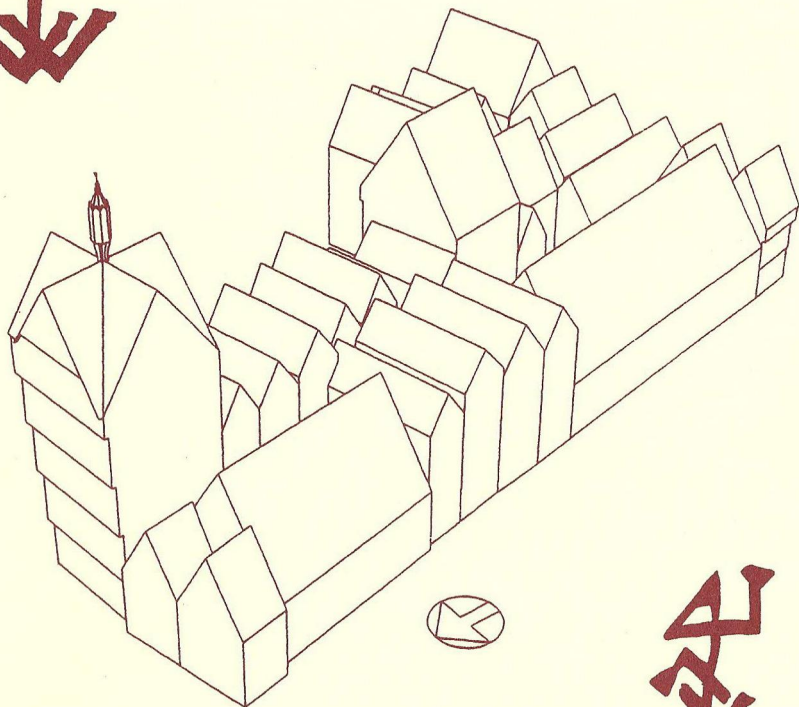
Stichting

Bouwhistorie

Nederland

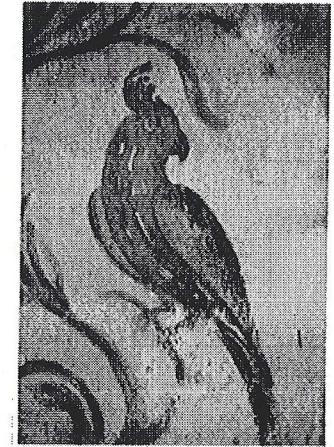

Nr. 28

Inhoud

1	Van de voorzitter
4	Secretariaat
6	Wetenschap - Promoties
15	Oude nummers Nieuwsbrief
16	Bouwhistorisch Platform
28	'Nokruiterbokjes'
29	Ingezonden stukken
33	Recent verschenen
33	Gesprekken in het veld
34	Korstmossen en muurbloempjes
36	Redactie, kopij en donateurs

Van de voorzitter

Bestuur S.B.N.

mr G.W. van Herwaarden,
voorzitter,
Kapelweg 13,
2587 BJ Den Haag,
tel./fax 070-3500231

drs K.J. Steehouwer,
vice-voorzitter,
Prof. van der Scheerstraat
257, 2035 AP Haarlem,
tel. 023-5359989

ir W.F. Weve
secretaris,
A. van Schendelplein 141
2624 CW Delft,
tel. 015-2561581
Werk: Gem. Delft
Archeologie en Monumenten
Barbarasteeg 2, Postbus 53
2600AB Delft,
tel. 015-2602182

ir L.B. Wevers,
penningmeester,
Oudegracht 187 G,
3511 NE Utrecht,
tel. 030-2341173

MEI 2001: een gedenkwaardige maand voor de bouwhistorie

Het zal wel nooit voor een tweede keer gebeuren: twee bouwhistorische promoties in één maand! Mei 2001 zal dus, wat dat betreft, een bijzondere maand blijven in de geschiedenis van de bouwhistorie in ons land. Op 8 mei verwierf *Gabri van Tussenbroek* de doctorstitel voor zijn aan de Universiteit Utrecht verdedigde proefschrift 'Bouwen voor stad en land; overzicht van het handelsnetwerk van de aannemersfamilie Van Neurenberg in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1480-1640)'. (zie het verslag in dit nummer). Promotor prof. Ottenheim benadrukte dat dit proefschrift niet alleen vanuit architectuurhistorisch perspectief van groot belang is en de architectuurgeschiedenis vanuit een geheel nieuwe optiek benadert, maar ook vanuit bouwhistorisch oogpunt. Hij prees zijn leerling voor zijn ijver en doorzettingsvermogen, waarbij hij erop wees, dat Van Tussenbroek, al werkende aan zijn dissertatie, de tijd en de energie had gevonden voor het schrijven van tal van andere, vooral lokaal-historische publicaties. Ook vond

ir A.H. van Drunen,
Verwersstraat 67,
5211 HJ 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6136753. Werk:
Afdeling Bouwhistorie,
Archeologie Monumenten,
Bethaniëstraat 4,
5211 LJ 's-Hertogenbosch,
Postbus 12345,
5200 GZ 's-Hertogenbosch,
tel. 073-6155489,
fax 073-6143054

drs K. Emmens,
Koekoekstraat 9,
5301 SK Zaltbommel,
tel. 06-200210773

drs F.A.C. Haans,
Monumenten Advies Bureau,
Graafseweg 274,
6532 ZV Nijmegen,
tel./fax 024-3786742

ir J.A. van der Hoeve,
Acaciastraat 12 bis A,
3551 BG Utrecht,
tel. 030-2430147

mevr. ir J.M.M. Nuijten,
Stichting Historisch
Boerderij-Onderzoek,
Postbus 649,
6800 AP Arnhem,
tel. 026-3576222,
fax 026-3576231

drs J.M.H. Penders,
Springweg 4,
3511 VP Utrecht,
tel. 030-2318405

Prof. dr ing. D.J. de Vries,
Haverstraat 30,
3511 ND Utrecht,
tel. 030-2314503.
Werk: RDMZ, Broederplein
41, postbus 1001, 3700 BA

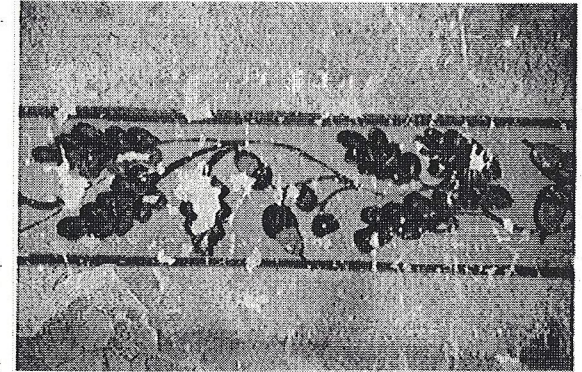
Gabri nog de tijd nauwgezet het secretariaat van de Stichting Bouwhistorie Nederland te vervullen, in welk verband herinnerd moge worden aan zijn bijdrage aan de SBN-publicatie 'Bouwhistorie in Nederland', die tevens door hem werd geredigeerd. En dan maakte hij ook nog deel uit van de redactie van het boek 'De onderste steen boven; 25 jaar bouwhistorie in 's-Hertogenbosch'. Op 11 april heeft het SBN-bestuur afscheid genomen van deze voortreffelijke secretaris. Van Tussenbroek verhuist namelijk naar Berlijn voor het verrichten van post-academisch onderzoek. Gabri: zeer bedankt voor alles wat je voor de bouwhistorie en de SBN hebt gedaan. Het ga je bijzonder goed in den vreemde en wij zullen ongetwijfeld nog van je horen, want zoals Koen Ottenheim zei, je hebt je ontwikkeld tot een gedreven beschermer van het culturele erfgoed. In jouw vaandel staan dorst naar kennis en een sterke neiging tot het verrichten van onderzoek hoog geschreven, want jij hoort tot degenen die van oordeel zijn dat je zonder kennis en onderzoek niet gerechtigd bent je daarmee bezig te houden.

Op 22 mei rustte op *Ad van Drunen* de taak zijn proefschrift "'s-Hertogenbosch 'van straet tot stroom'; een bouwhistorische onderzoeksmethode betreffende de samenhang tussen percelering, bebouwing en bewoning in de zestiende-eeuwse stad' aan de Technische Universiteit Delft te verdedigen. Hoe dit afliep kunt u lezen in de bijdrage van Koos Steehouwer in dit nummer van de Nieuwsbief. Ad proficiat! Anders dan Gabri, die als AIO vier jaar de tijd kreeg om een dissertatie samen te stellen, moest Ad het werk doen náást zijn dagelijkse bezigheden in 's-Hertogenbosch. Dat maakt onze bewondering voor zijn prestatie des te groter! Ook Ad van Drunen van harte gecomplimenteerd dus.

De SBN prijst zich gelukkig in de persoon van ir *Wim F. Weve* een uitstekende opvolger van Gabri als secretaris gevonden te hebben. In zijn woon- en

Zeist,
tel. 030-6983211,
fax 030-6916189

adres secretariaat SBN:
Archeologisch en
Bouwhistorisch Centrum
Het Pandhuis, Zwaansteeg 11,
3511 VG Utrecht,
tel. 015-2120051
giro 273441

werkplaats Delft is Weve al vele jaren lang hét 'monumentengezicht' met een sterk bouwhistorisch gerichte belangstelling. Ik heet hem graag welkom in de kring van het SBN-bestuur.

Ook twee andere evenementen bracht in mei een groot aantal bouwhistorici op de been: het congres van de *Arbeitskreis für Hausforschung*, dat van 9 tot en met 13 mei in Maastricht plaatsvond, en de Restauratiebeurs van 17 tot en met 19 mei in 's-Hertogenbosch. Deze beurs ging gepaard met een prestigieus congres en een aantal studiebijeenkomsten, waarbij bouwhistorici nadrukkelijk van zich lieten horen. Van het eerste evenement zullen we u (vanwege de grote hoeveelheid kopij) verslag doen in de volgende Nieuwsbrief.

De *SBN-donateursdag* vond op zaterdag 16 juni in Arnhem plaats. Ik kon daar niet bij aanwezig zijn maar heb inmiddels begrepen dat het een geslaagde dag was en dat velen van u de weg naar Arnhem wisten te vinden. Het programma werd onder andere voorbereid door SBN-bestuurslid Frank Haans, door zijn Monumenten Advies Bureau (MAB) nauw betrokken bij het kelderproject in Arnhem. Hij wordt samen met de gemeente Arnhem, aannemer Woudenberg en vele anderen bedankt voor de organisatie en inzet.

Dan kan worden meegedeeld dat een aantal SBN-bestuursleden met steun van Ronald Stenvert druk bezig zijn om het *Leerboek Bouwhistorie* in de steigers te zetten. De voor dit project door de RDMZ toegekende subsidie van fl. 25.000,- blijkt een zeer stimulerend effect te hebben.

Van de HBO+Opleiding tot bouwhistoricus aan de Hogeschool Utrecht wordt binnenkort de eerste opleiding afgesloten. Afvallers zijn er nauwelijks geweest, wat iets zegt over de motivatie van de cursisten. Voor de tweede opleiding heeft zich al een flink aantal belangstellenden aangemeld. Wat een verschil met de situatie een jaar geleden! Natuurlijk, niet iedereen zal tevreden zijn, maar dankzij de inspanningen van Kees Gevers, Jan Dröge en de SBN-klankbordclub, bestaande uit Jan van der Hoeve, Ronald Stenvert en Leo Wevers en onder het wakend oog van Koos Steehouwer is de zaak toch maar redelijk op zijn pootjes

terecht gekomen. En dat is zeker een groot compliment waard.

In het *Project Actualisering Monumentenregister* begint nu toch echt schot te komen. Een eerste Nieuwsbrief is uitgegaan. Hopelijk wordt de bouwhistorische wereld spoedig in de gelegenheid gesteld meer in detail te vernemen hoe de actualisering in de praktijk zal worden aangepakt.

En tenslotte heeft de Staatssecretaris van OCW wederom afwijzend gereageerd op ons pleidooi de bouwhistorie onder de reikwijdte van het *Verdrag van Valletta* te brengen. Zijn brief is hiernaast afgedrukt. Stelling 6 van Van Drunen bij zijn proefschrift luidde: 'Bouwhistorie is per definitie onderdeel van het Verdrag van Malta en dient daarom bij de implementatie van het verdrag in de Nederlandse wet- en regelgeving te worden opgenomen. 'Tot het archeologisch erfgoed behoren bouwwerken, gebouwen, complexen, aangelegde terreinen, roerende zaken, monumenten van andere aard, alsmede hun context, ongeacht of zij op het land of onder water zijn gelegen' (artikel 1, lid 3, van het Verdrag van Malta, 1992)'. Er zal over dit punt in het kader van de komende aanpassing van de Monumentenwet, waarvoor een concept circuleert, ongetwijfeld nog wel gesproken worden. Het SBN-bestuur houdt de ontwikkelingen nauwlettend in de gaten.

Ik wens alle bouwhistorici een ontspannen zomervacantie toe!

Gijs van Herwaarden, voorzitter SBN.

Secretariaat

Wim Weve heeft, zoals hiervoor reeds vermeld, Gabri van Tussenbroek als secretaris van de SBN opgevolgd. Wim werkt en woont in Delft. De SBN is echter statutair gevestigd te Utrecht en het formele postadres van de SBN blijft gehandhaafd op Zwaansteeg 11, 3511 VG in Utrecht. Post naar dat Utrechtse adres komt 'via-via' wel bij de secretaris terecht maar daar kan, zeker in een vakantieperiode, wel enige tijd mee gemoed zijn. Donateurs kunnen de secretaris daarom het beste bereiken op het volgende adres: Secretaris SBN, p/a Arthur van Schendelplein 141, 2624 CW Delft. (tel. werk: 015-2602182, E-mail: wweve@delft.nl).

Het blijkt dat adreswijzigingen niet altijd worden doorgegeven. Zo bleken bij het doornemen van de adresbestanden voor de uitnodiging voor de Donateursdag 2001 in Arnhem enkele adressen van donateurs niet meer juist te zijn en soms zelfs niet meer te achterhalen. Er is geen formele koppeling van het adresbestand van de SBN met andere instanties zoals de RDMZ. Geef daarom altijd een adreswijziging door aan de secretaris. Dan blijft u de Nieuwsbrief en mailingen ontvangen.

Stichting Bouwhistorie Nederland
t.a.v. mr. G.W. van Herwaarden, voorzitter
Zwaansteeg 11
3511 VG UTRECHT

Uw brief van	Ons kenmerk	Contactpersoon	Zoetermeer
19 januari 2001	DCE/01/9526	drs. J.N.W. Breimer	21 MAART 2001
Onderwerp	Bijlagen	Doorkiesnummer	
Verdrag van Valletta		4729	

Geachte heer Van Herwaarden,

In uw brief d.d. 19 januari 2001 brengt u naar voren teleurgesteld te zijn met mijn antwoord op uw brief d.d. 4 augustus 2000 waarin u ervoor pleit ook bouwhistorisch onderzoek te betrekken in invoering van het verdrag van Valletta. U ziet hiervoor een tweetal concrete aanknopingspunten: de tekst van het verdrag en de onwenselijkheid van het benadrukken van de verschillen tussen het (vaak) ondergrondse archeologische onderzoek en het (vaak) bovengrondse bouwhistorische onderzoek. Ik begrijp dat u moeite heeft met de door mij aangevoerde argumentatie. Ik zal daarom proberen mijn standpunt nog eens toe te lichten.

Het verdrag – artikel 1, derde lid – noemt inderdaad bovengrondse monumenten als zaken die tot het archeologisch erfgoed behoren. Deze bewoordingen zijn indertijd echter zo gekozen met de bedoeling alles wat in Europa tot het archeologisch erfgoed wordt gerekend, erin te vatten. In tegenstelling tot wat hier geldt, vallen voor de mediterrane landen daaronder ook de nog bestaande (complexen) van gebouwen uit de klassieke oudheid. Vandaar dat het verdrag spreekt van gebouwen. Als u dat wenst kunt u deze zienswijze nog eens navragen bij prof. dr. W.J.H. Willems, destijds directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Eind jaren tachtig, begin jaren negentig heeft hij zich vanuit Nederland bijzonder ingezet voor de totstandkoming van dit Europese verdrag en was als Nederlandse expert nauw betrokken bij het opstellen van de uiteindelijke verdragtekst.

De memorie van Toelichting bij het verdrag biedt in deze kwestie duidelijkheid. Daarin staat, dat het bij de opsomming in het verdrag alleen gaat om een illustratie van wat daaronder begrepen kan worden en voorts – en dat lijkt mij hier van wezenlijk belang – dat het moet gaan om iets dat door middel van archeologisch onderzoek wordt bestudeerd. Voor wat Nederland betreft concludeer ik daaruit dat gebouwde monumenten niet onder de werking van het verdrag vallen. Deze worden immers bestudeerd door middel van bouwhistorisch onderzoek. Ik ben me er overigens van bewust dat in een enkel geval het kan voorkomen dat bouwhistorisch onderzoek deel uitmaakt van archeologisch onderzoek. In zo'n geval lijkt mij het verdrag wel van toepassing op (delen van) bouwwerken.

U stelt dat het strikte onderscheid tussen het bovengrondse en ondergrondse erfgoed aan het vervagen is. Die observatie doet mij deugd. Immers, zoals u weet span ik mij er voor in daar waar het mogelijk en wenselijk is, de archeologische en gebouwde monumentenzorg met elkaar te laten optrekken. De toekomstige huisvesting van beide rijksdiensten in één gebouw in Amersfoort is daar een voorbeeld van. Een ander voorbeeld is mijn nota Belvedere. Waar het evenwel gaat om de invoering van een verdrag dat strekt tot het behoud van het archeologisch erfgoed lijkt het mij niet wenselijk, noch geeft het verdrag daar de mogelijkheid voor, zo ook zorg voor gebouwde monumenten te regelen.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen,
dr. F. van der Ploeg,
namens deze,

drs. K.J.M. van Hengstum,
Directeur Cultureel Erfgoed

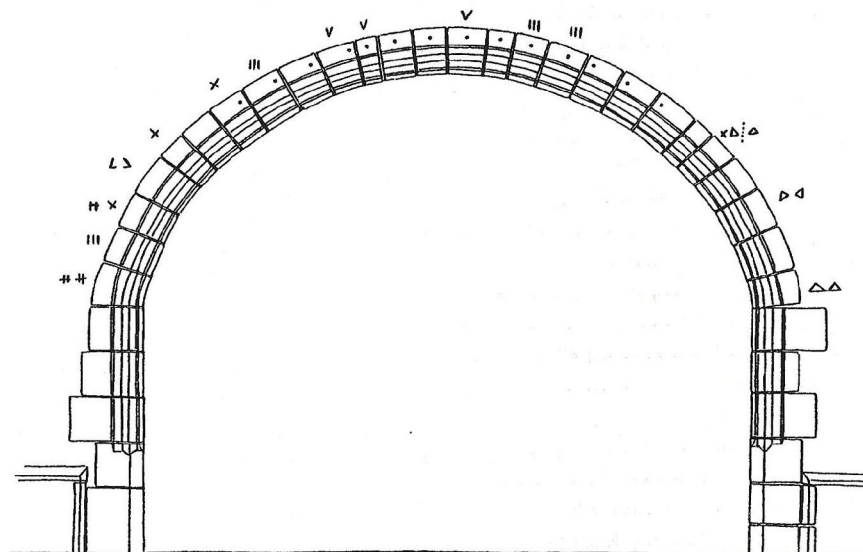
Gabri van Tussenbroek, Utrecht 8 mei 2001

Op 8 mei jongstleden was het dan zover: keurig op schema promoveerde die dag Gabri van Tussenbroek (1969), tot voor kort secretaris van de SBN, op het proefschrift *Bouwen voor stad en land. Overzicht van het handelsnetwerk van de aannemersfamilie Van Neurenberg in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1480-1640)*. Niet alleen in letterlijke zin, maar voor de positie en het aanzien van het bouwhistorisch onderzoek ook in figuurlijke zin, was het een zonnige dag. Gesteund door de paranymphen Ronald Glaudemans en Rolf de Weijert verdedigde Gabri zijn werk van vier jaren tegen de kritische vragen van zijn opponenten. En dat ging hem goed af.

Professor Christa de Jonge uit België prees de promovendus met diens overtuigende beschrijving aangaande de handelsactiviteiten van de familie van Neurenberg en de relatie opdrachtgever-aannemer die daaruit voortkwam. Zij vroeg zich af hoe het in de vroege zestiende eeuw was gesteld met de representativiteit in de zuidelijke Nederlanden. Het bleek dat al in die vroege periode lieden van de noordelijke Nederlanden naar het zuiden trokken voor de aankoop van natuursteen. In die situatie ontstaat omstreeks 1530 een kentering. Vanaf ongeveer die tijd zien we ook zuidelijke handelaren naar de noordelijke Nederlanden trekken en het is met name de familie van Neurenberg die hierin een voorttrekkersrol vervult. In die zin kan men volgens Van Tussenbroek dan ook gerechtvaardigd spreken van representativiteit.

Mede SBN-bestuurslid professor Dirk de Vries, zelf ook zeer thuis op het gebied van het onderwerp van het voorliggende proefschrift, vond het een prettig leesbare tekst (hetgeen voor de regelmatige lezer van deze Nieuwsbrief geen verwondering zal wekken), maar vond de analyse primair historisch en daarom wellicht wat abstract, waardoor volgens hem onduidelijk blijft hoe de relatie van de handelaren met de exploitanten is. Voor de wetenschap van de bouwhistorie was dit toch van grote betekenis, meende De Vries, wiens betoog zich toespitste op een onderwerp waarover hij samen met Herman Janse al in 1991 die zo waardevolle publicatie *Werk en merk van de steenhouwer* het licht had doen zien. De Vries was van mening dat de concurrentiepositie van de Escausijnse steen wat onderbelicht bleef ten opzichte van hetgeen in het proefschrift over de Bentheimer en Naamse steen te berde werd gebracht. Hij vroeg zich verder af of het niet te gewaagd was om de term "blauwe steen" (Arduin) à priori te vertalen als Naamse steen, want het zou in een aantal gevallen ook wel eens kunnen handelen om Escausijnse steen. Bovendien wilde hij weten waarom op laatstgenoemde steensoort geen merken waren aangetroffen, daar het toch ook handelde om een kolenkalksteen. Niet uit het evenwicht gebracht door deze

vraag formuleerde de promovendus zijn tegenwoord. De afsluiting van de Schelde en het schaarser worden van de gewonnen steen in enkele zuidnederlandse groeven, waren directe oorzaak voor het feit dat in de tweede helft van de zestiende eeuw aanzienlijk minder natuursteen naar de noordelijke Nederlanden werd getransporteerd. Vanaf de late zeventiende eeuw en gedurende de gehele achttiende en negentiende eeuw verscheepte men daardoor veel Escausijnse steen tot in de noordelijke Nederlanden (die route liep immers niet over de Schelde). Dat Gabri van Tussenbroek in de loop der tijd ook veel kennis had vergaard over de technische en geologische aspecten van de verschillende soorten natuursteen, was voor een aantal van ons al duidelijk geworden. Deze kennis kwam hem nu goed van pas. Hij wees erop dat Escausijnse steen doorgaans sporen vertoont van pootjes van de Zeelie, hetgeen bij Naamse steen nu juist niet het geval is. In het gebouw zelf is het onderscheid naar de plaats van herkomst van de steen (Luik, Namen of Ecausine) vaak een stuk moeilijker te maken. Uit het uitgebreide bronnenonderzoek dat ten behoeve van het proefschrift was verricht bleek echter steeds weer sprake te zijn van Maastrandse handelaren. De context van de bronnen wees daarmee volgens Van Tussenbroek afdoende op Naamse steen als

Afb. Ingekraste paar- en stelmerken in Naamse steen op het poortgebouw van de abdij van Herkenrode bij Hasselt. (1531). Tek. Glaudemans / van Tussenbroek.

juiste benaming of vertaling van blauwe steen.

Na deze uitgebreide confrontatie tussen twee inhoudelijk aan elkaar gewaagde giganten was het woord aan professor van den Heuvel. Deze begon met een fraai compliment. Hij was van mening dat Gabri van Tussenbroek bij het schrijven van zijn proefschrift op overtuigende wijze natuursteen als bron had gebruikt in plaats van wat bij een dergelijk onderzoek doorgaans gebruikelijk is, namelijk het putten uit de schriftelijke (archivalische) neerslag. Zijn vraag was van geheel andere aard. Onder verwijzing naar bladzijde 161 van het proefschrift ging hij in op het verband tussen theorie en praktijk in de zestiende eeuw. Hij betoogde dat bij bijvoorbeeld Stevin de theorie duidelijk voorbij ging aan de praktijk. Hij vroeg zich af of het mogelijk was dat de zeventiende-eeuwse architectuurhistorici deze beide aspecten (theorie en praktijk) konden hebben verenigd en tevens vroeg hij zich af waarom de naam van Vredeman de Vries in het voorliggende werk ontbrak. De promovendus merkte op dat een architectuurhistorische beschouwing bewust wat achterwege was gelaten omdat hij het materiaal zelf (de natuursteen) als primaire bron had beschouwd. Dit klonk de aanwezige bouwhistorici natuurlijk bekend in de oren, want in hun werkwijze doen zij vaak hetzelfde. Desondanks kon Van Tussenbroek aannemelijk maken dat er een ontwikkeling had plaatsgevonden van het begin van de zestiende eeuw, toen de steenhouwer nog zelf ontwerpen maakte, naar de zeventiende en achttiende eeuw, toen er meer een scheiding ontstond tussen steenhouwer en ontwerper. De hele kwestie had nog wel een prikkelende stelling van Van Tussenbroek tot gevolg: de architectuurhistorie heeft een nauwelijks aanwijsbare invloed gehad op het natuursteenambacht. Waarvan acte.

Vervolgens was het de beurt aan professor Prak, van huis uit sociaal-economisch historicus. Deze benaderde het proefschrift van een verrassende hoek: hij vond het een mooi voorbeeld van de combinatie tussen kunstgeschiedenis en sociale geschiedenis en onderscheidde twee ontwikkelingen, namelijk een zakelijke en een sociale. Zijn vraag was wat het verband was tussen deze beide. De promovendus betoogde dat beide ontwikkelingen volledig los van elkaar moeten worden beschouwd. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat de geconstateerde sociale ontwikkeling mogelijk een gevolg zou kunnen zijn van de toename van het bronnenmateriaal in de loop der tijd. Echter, al omstreeks 1500 was er bij de van Neurenbergs geen sprake meer van een "gewoon" familiebedrijf: er waren in die tijd zeer prestigieuze projecten. Al deze projecten moesten - zoals toentertijd gebruikelijk - worden voorgefinancierd, dus moest het kapitaal al ruim vóór 1585 aanwezig zijn geweest. Bovendien was door de promovendus vastgesteld dat vanaf de late zestiende eeuw de projecten steeds meer in eigen hand werden gehouden.

Doctor Lex Bosman had al in de inleiding van het proefschrift gelezen dat het zou gaan om de organisatie van de natuursteenhandel in relatie met de

architectuur in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, en was dan ook wat verbaasd dat er verder in het werk slechts summier op deze kwestie werd teruggekomen. Hij noemde zelf voorbeelden te Keulen en Leiden (de zeventiende-eeuwse Blauwe Poort), waar de relatie tussen de keuze van de natuursteen en de ontwerper duidelijk aanwezig was en hij vroeg zich af of de promovendus in zijn werk wellicht niet wat te voorzichtig was gebleven voor wat betreft dit thema. Van Tussenbroek riposteerde dat de bronnen daaromtrent zeer schaars waren, maar dat de opdrachtgever zich natuurlijk wel degelijk bewust was van de soort natuursteen die hij zou kiezen. Wat de doorslag in de uiteindelijke keuze heeft gegeven is echter onduidelijk en mogelijk is die beïnvloed door de betrokkenheid van de steenhandelaren bij het betreffende project. Bovendien - en dit was een sterk argument - betoogde Van Tussenbroek dat het vervaardigen van een natuursteenbestek een zeer specialistische onderneming was, net zo specialistisch als een houtbestek voor bijvoorbeeld een kapconstructie, en dat dit met grote waarschijnlijkheid voor enige terughoudendheid naar de koppeling met het ontwerp heeft gezorgd.

Professor Hans Janssen sprak zijn waardering uit voor het proefschrift en de verstandige en directe opmerkingen die daarin voorkwamen. Wanneer zulke woorden worden uitgesproken door iemand die zelf uitblinkt in analytisch denkvermogen, dan heeft dat toch wel enige waarde dunkt me. De opmerking van Janssen was - gezien diens achtergrond niet geheel verrassend - historisch van aard: is het sluiten van de bouwloodsen rond 1530, een tijd waarin er toch nog veel gebouwd moest worden, symptomatisch en kwamen er daardoor veel arbeiders vrij? Het antwoord vereiste ook nu weer een korte inleiding. Bij de familie van Neurenberg werd vrijwel al het werk in de natuursteengroeven gemaakt en van daaruit getransporteerd, ook na 1530 wanneer de bouwloodsen sluiten. Voor wat betreft het vrijkomen van de arbeiders wees Van Tussenbroek op de bouw van kasteel Vredenburg te Utrecht - hoe toepasselijk bij Hans Janssen - die honderden arbeiders naar het noorden trok. In 's-Hertogenbosch ging Jan Darkennis, bouwmeester van de Sint-Jan, bij het einde van de bouw van de Sint-Jan na 1529 gewoon verder als particulier bouwmeester. Uit deze voorbeelden blijkt dus dat de bouwactiviteiten gewoon doorgingen maar dat alleen de opdrachtgever veranderde.

Na al dit geweld, waarin Gabri zonder veel problemen overeind was gebleven, mochten de aanwezigen een korte tijd verpozen voordat promotor Koen Ottenheim het doctoraat officieel bekrachtigde. Hij memoreerde dat de promotie van Gabri van Tussenbroek tevens het eerste samenwerkingsverband met de Katholieke Universiteit van Leuven betekende en hij roemde de combinatie van mediëvistiek, architectuurhistorie en bouwhistorie die Gabri tot stand had weten te brengen en die volgens Ottenheim de ideale uitgangspositie voor het proefschrift had geschapen. Hij beschouwde het proefschrift dan ook als een

De loon van Neurenberch behoren ontfaangen te hebben van
 Dye heermeester van Dye oke luche berme amsterdam Dye
 Som van tuihonder en vyffentachtentich en roent
 G en M tuihonder en veertich en achtent
 Jun, onroent Der Naechste jor behoren ick een voers
 ontfaangen te hebben Dye volle betaelen vandy halffing
 Wijk vandy bloncken stey vandy toren vandy
 vortseffing herenmeester op den 22 Saef octobris
 1565

Dye my Coen van Neurenberch

Afb. Kwitantie van Coenraad II van Neurenberg van de door hem geleverde steen. Naast de naam heeft de handelaar ook met zijn merk getekend.

echte aanwinst. De werkelijk grote spreekvaardigheid van Ottenheim kwam pas goed tot zijn recht toen hij op humoristische en het publiek boeiende wijze een persoonlijk woord tot de jonge doctor richtte. Niet alleen de zeer systematische werkwijze had zijn respect afgedwongen, maar tevens de onvermoeibaar lijkende werklust van Gabri, die heeft geresulteerd in vele grotere en kleinere publicaties over het vakgebied maar ook in vertalingen buiten "het vak", zoals die van *Ecbasis cuiusdam captivi per tropologiam*, een middeleeuws dierenepos dat de Nederlandse titel *De ontsnapping van een gevangene* had meegekregen, en van een werk van de bekende Duitse schrijver Fontaine. Die talenkennis komt Gabri nu goed van pas bij zijn verblijf in Berlijn, waar hij een betrekking aan de Universiteit aangeboden heeft gekregen. Die brede belangstelling, het gedegen proefschrift en zijn huidige betrekking in Duitsland lijken alle te wijzen op een fraaie toekomst, die hem wellicht ooit zelf tot "hooggeleerde opponent" zal maken. Maar degenen die Gabri al wat langer kennen weten dat zij zich over zijn toekomst sowieso geen zorgen hoeven te maken.

Rob Gruben

Ad van Drunen, Delft 22 mei 2001

Ondanks actieve pogingen van de Nederlandse Spoorwegen zulks te verhinderen, stroomt kort voor één uur des middags toch de Senaatszaal op de tweede verdieping TU-aula in Delft vol. De menigte belangstellenden komt voor de langverwachte promotie van Ad van Drunen, bouwhistoricus van 's-Hertogenbosch en eerste-uurs bestuurlid van de SBN. Diens paranimfen Hans Willems en Eddy Smits, onherkenbaar vermomd in rokkostuum, bereiden zich dan nog druk voor op hun nevenfunctie als computer-toetsenisten.

Voor de daaropvolgende presentatie van de multimedia-symfonie 's-Hertogenbosch in vogelvlucht', een trio voor beamer, voice en overheadprojector – is de promovendus in totaal 15 minuten gegund- '3 minuten per onderzoeksjaar', zoals hij het zelf uitdrukt. Na deze eigentijdse introductie wacht de flink met 'supporters' gevulde zaal op de plechtigheden die komen gaan. Temidden van 'tout' het bouwhistorische wereldje zetelt de oude mevrouw van Drunen op de voorste rij.

Om 13.30 wordt het aanwezige publiek verzocht op te staan bij het binnenschrijden van de vier TU professoren. Samen met vier hooggeleerde gasten uit Dresden, Nijmegen, Amsterdam en Leiden zetten zij zich achter de tegenover elkaar opgestelde tafels, waardoor de omsingeling van de kathedre met de kandidaat-doctor voltooid blijkt. De leiding van de kritische ondervraging berust daarna bij de rector magnificus van de TU, die zich ontspannen en met een lichte toets van deze gewichtige taak kwijt.

Als eerste vragensteller blijkt prof. Lippert uit Dresden vooral geïnteresseerd te zijn in de relatie tussen het voorhuis en de kelder onder de straat in middeleeuws 's-Hertogenbosch. Zulke kelders bleken in het Rijnland immers vaak niet oorspronkelijk, maar secundair te zijn aangebracht. De promovendus kan –in het Nederlands- bevestigen dat dit bij de circa honderd in Den Bosch gekarteerde kelders ook meestal het geval is. De meeste kelders onder de straat dateren hier 'pas' uit de 15^e en 16^e eeuw. Toch zijn er ook die in die periode tegelijkertijd met het huis werden aangelegd. De kelders, die al dan niet van pothuis waren voorzien, dienden allereerst voor handelsdoeleinden. Voor de aanleg ervan was een vergunning nodig van de Staten van Brabant. De administratie van de vergunningen en de cijzen werd daarom in Brussel bijgehouden.

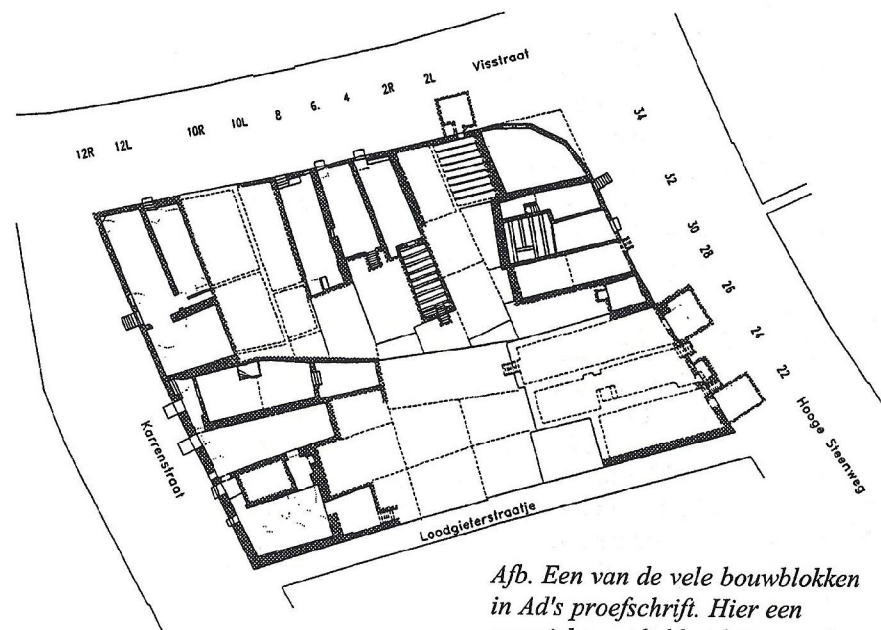
Professor Asselbergs uit Nijmegen, bij de meeste toehoorders allereerst bekend als de directeur van de Rijksdienst te Zeist, vraagt zich daarna af of het systematische bouwhistorisch onderzoek als beleidsinstrument niet wat al teveel ontwikkelingstijd vergt. Hij wil weten waarom de kadastrale minuut van 1830 niet dezelfde doelen zou kunnen dienen als de 3D-kaart van Den Bosch anno 1560 zoals die door van Drunen in 25 jaar tijd is samengesteld. Van Drunen verduidelijkt dat zijn proefschrift niet het resultaat van 25 jaar onderzoek

samenvat, maar feitelijk is bedoeld als poging om in vijf jaar tijd te bepalen wat het bouwblokkenonderzoek als beleidsinstrument waard is. Het tempo van dergelijk onderzoek zou door automatisering bovendien nog flink kunnen worden opgeschroefd. De Bossche methode heeft als voordeel boven de kadastrale kaart dat het ijkmoment niet perse bij 1830 of 1560 hoeft te liggen, maar desgewenst ook bij enige ander tijdstipmoment in de stadsgeschiedenis kan worden gelegd. De veel kleinere schaal van de bouwhistorische opmeting brengt een veel grotere nauwkeurigheid en betrouwbaarheid mee en bovendien kunnen zo de 'grijze vlekken' van de binnenterreinen die in de 19^e eeuw niet zuiver opgemeten konden worden, alsnog worden ingevuld.

Professor Temminck Groll refereert aan zijn eerste ontmoeting met Ad - 28 jaar geleden- in de Moriaan in Den Bosch en vraagt zich af wat er nu 'typisch Brabants' zou mogen heten aan de middeleeuwse Bossche bouwstijl. Ad antwoordt dat er qua percellering en architectuur weliswaar duidelijke overeenkomsten zijn met Gent en met Utrecht, maar dat de Bossche monumenten wellicht toch de grootste overeenkomsten vertonen met die in de steden langs de beneden-Rijn en in het Maasland. Wat logisch is, gezien het feit dat het grootste deel van de toenmalige handelsstromen over de Rijn en de Maas liepen en dat Den Bosch benedenstrooms van deze 'zustersteden' ligt. De hooggeleerde Temminck Groll toont zich tevreden met de nieuwe datering van de Moriaan -circa 1310-, aangezien dat toch dichtbij zijn eerste allereerste datering van destijds -halverwege de 14^e eeuw- ligt.

Professor Dirk de Vries breekt in een scherp pleidooi een staf voor multidisciplinair, collegiaal en niet-chauvinistisch gericht wetenschappelijk onderzoek. Nauwe samenwerking tussen de bouwhistorici, hun buitenlandse collega's en met de gemeentelijke archeologen en archivariissen acht hij een voorwaarde om het wetenschappelijk monumentenonderzoek verder te brengen. Hij vraagt zich daarom af of het wel verstandig is dat van Drunen zich in zijn voorwoord tegen de aangrenzende vakgebieden afzet. Hij meent bovendien in de beschrijving van Den Bosch nóg een chauvinistische tweedeling te herkennen, waarbij de scheidslijn in de stadsgeschiedenis rond 1629 wordt gelegd: namelijk bij de komst van de 'Hollanders'. Hij wil daarom graag uitgelegd zien waarin de oudere 'eigen' vormentaal zich zou onderscheiden van die latere 'verderfelijke' Hollandse. Ad antwoordt dat de bouwhistoricus bezig is met een emancipatieproces en zich daarom misschien wat scherper profileert dan nodig is. Goede samenwerking met alle collega's is en blijft echter onmisbaar en dat is ook de praktijk in Den Bosch. Wat de vormgevingsveranderingen betreft: de helft van de Bossche huizen heeft in 16^e eeuw nog een houten voorgevel. De hoge begane grondruimte wordt gecombineerd met lage verdiepingen en dito pakzolders zoals dat dan overal in het zuiden gebruikelijk is. In de 17^e eeuw worden de verdiepingen echter vrijwel even hoog als de begane grond en er worden op die

verdiepingen ook stookplaatsen aangelegd. Dat brengt tevens de noodzaak mee tot het maken van een nieuwe stenen voorgevel die dan vaak op de 'Hollandse'-manier wordt vormgegeven. Professor Smook benadrukt in de inleiding tot zijn vraag dat er opmerkelijk veel bewaard is gebleven in 's-Hertogenbosch en wil vervolgens verduidelijkt zien wat de praktische toepasbaarheid van deze vorm van onderzoek voor de monumentenzorg is. Ad legt uit dat het maken van 3d-tekeningen misschien niet echt noodzakelijk is, maar wel dat de bouwhistorische opmetingsgegevens in drie dimensies worden vastgelegd. Verder dat het tevens noodzakelijk is om de beschermde historische structuren nauwkeuriger te beschrijven. Doordat deze structuren in de huidige bestemmingsplannen veel te globaal worden aangeduid, blijft er al te veel ruimte voor tussentijdse 'aanpassingen' bestaan. Om de beschrijving van die structuren uit te voeren zouden de gemeenten meer deskundigen (lees: bouwhistorici) moeten aanstellen. Professor Rölling, duidelijk bezorgd, vraagt zich af of de monumentenwet en de RDMZ wel optimaal zijn toegerust voor de hen toebedachte taak. Van Drunen meent dat de verandering in de monumentenwet van beschermd stads- 'gezicht'

Afb. Een van de vele bouwblokken in Ad's proefschrift. Hier een overzicht met kelderplattegronden. Tek. BAM 's-Hertogenbosch.

naar beschermde stads- 'structuur' een verbetering is, maar dat de bescherming van historische panden in Den Bosch en elders in de praktijk toch nog heel veel te wensen overlaat. Zo wordt het gedeelte van een historisch pand dat achter de gevel zit, voortdurend bedreigd door de voortgaande schaalvergroting. Soms worden er zelfs verdiepingen toegevoegd boven de beschermde kroonlijst. Voor een optimale bescherming acht hij een goede samenwerking tussen de gemeente en de RDMZ noodzakelijk.

Professor van Voorden, de promotor, vraagt de paranimfen om stelling 11 over de verwaarlozing van het huis Oude Delft 75 door de TU nogmaals luid en duidelijk voor te lezen en vraagt van Drunen of hij toezicht hierop noodzakelijk acht. Ad antwoordt dat de vanouds in het huis ondergebrachte collectie Sluyterman onverbreekelijk met dit huis en met de geschiedenis van de TU zijn verbonden en dat deze dus bijeen dienen te blijven. Het huis zou daarom een openbare functie binnen de TU moeten behouden.

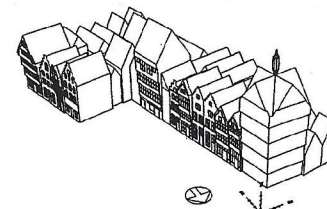
Het begin van een nieuwe vragenronde wordt daarna in de kiem gesmoord door het binnentreden van de Pedel die het even onverbiddelijke als bevrijdende 'Hora est' uitspreekt. Als na een onderling beraad van een kwartier de hooggeleerden opnieuw in rij binnenschrijden, blijkt Adrianus van Drunen tot doctor te zijn benoemd, als teken waarvan hij de bul in haar felrode koker overhandigd krijgt.

Professor van Voorden is dan vanzelfsprekend de eerste om de 'jonge doctor' te feliciteren. Hij meent dat Ad's methode allereerst een sociale methode is, in overeenstemming met diens karakter. Verder stelt hij dat de titel van het proefschrift: 'van Straet tot Stroom' Ad's wortels in de weg- en waterbouwkunde weerspiegelt. Professor Temminck Groll acht de tijd daarna eindelijk rijp om over een voorval van een kwart eeuw eerder uit de school te klappen. Bij Ad's afstuderen destijds zou een wat minder van 'progressieve types' gecharmeerde gecommitteerde hebben opgemerkt: 'maar wie zou zo'n vent nu in dienst willen hebben?' Waarop het passende antwoord kwam: 'de advertentie is al geplaatst'.

Na de receptie vertrekt de lange stoet genodigden op rij naar de rondvaartboot die hen, onder het deskundig topografisch commentaar van de Delftse bouwhistoricus Wim Weve over de zonnige singels rond de Delftse binnenstad voert. Op het Vliet, halverwege Rijswijk legt de boot aan bij een uitspanning waar de rest van de middag en vroege avond uitgebreid geborrelt en gedineerd wordt. Aan de ontspannen sfeer is duidelijk te merken dat het grote werk erop zit. De tocht 'van Straet tot Stroom' is volbracht.

Koos Steehouwer

Het echte Den Bosch komt uit de computer

De Lakenmarkt, met de computer geconstrueerd.

Met historische kaarten, gemaakt met het softwareprogramma Autocad. Druene lijnen geven de contouren van de gebouwen aan, de gevels zijn gedetailleerd ingetekend. De winkels, huizen en overheidswoningen staan netjes in het gild. Het is alsof ze net zijn gebouwd. De moderne wetenschap heeft de kunst geconstrueerd.

HET PERSPECTIEF had de stadschouder van Den Bosch in de zestiende eeuw nog niet helemaal onder de knie. De gebouwen op hun schilderijen lieten verwaarloosd naar voren en naar achteren, en van die onderlinge maatvoering en de verhoudingen tussen ramen, deuren en daken klopt helemaal niets. Bijna vijf eeuwen later treft een werknemer van de Ad van Drunen, gemeentelijk bouwhistoricus, de huizen eens op hun juiste plek gezet.

Meer dan zes jaar heeft Van Drunen aan zijn atlas gewerkt, in opdracht van de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Maar eigenlijk is hij al veel langer bezig. Bijna 26 jaar documenteert hij nu voor de gemeente, tijdens verbouwingen en restauraties, wat er over is van oude bouwconstructies en interieurs in het historische centrum van Den Bosch. Alle informatie die hij in die tijd heeft verzameld, is bijeengebracht in zijn dissertatie.

Plus nog een heleboel andere gegevens. Want een bouwhistoricus verzamelt vooral kennis over afzonderlijke huizen, legt Van Drunen uit. Om die te kunnen oriënteren in een stadsbeeld, was de hulp nodig van archieven en van de archeologie.

Van Drunen bedacht een eigen manier om dat te doen, de 'bouwblokkethode'. Een bouwblok, 'een lelijk woord', maar ik weet geen beter, is een groep gebouwen die volledig wordt omgeven door de publieke ruimte, zoals een straat of een gracht. Op moderne kadastrale kaarten vond Van Drunen

Van Drunen had die al gebruikt voor zijn bouwAtlas. De hoogte van de grondbelasting bijvoorbeeld, was afhankelijk van de breedte van de gevel van een gebouw. Een aantal van die huizen, die niet altijd even duidelijk geweest, zegt Van Drunen, 'sullen mijn eigen vakgebied', maar hij heeft er een kleine impuls mee gegeven te hebben aan een ander vak, de historische geografie.

De oorspronkelijke staat op uitlaten in Nederland, zegt hij. En degenen die zich ermee bezighouden, onderzoeken vooral hoe kleine dorpen en het platteland vroeger werden bebouwd. Een historische bouwAtlas als de zijne geeft historische gegevens en schat aan informatie over oude binnensteden, aldus Van Drunen.

Maar het belangrijkste doel van de zijn werk, benadrukt hij, is de bouweconomische en culturele pluggen geven in de monumentenzorg. De Nederlandse monumentenlijst bestaat nu nog vooral uit gebouwen waarvan de gevel historische waarde heeft. Op de waarde van het interieur, op de resten van eeuwenoude bouwmethoden, is in het verleden nauwelijks gelet.

In dat is jammer, zegt hij, vooral in zo'n stad als Den Bosch. In de oude binnenstad zie je vooral sobere lijstgevels uit de negentiende eeuw. Daarom is het aantal monumenten in Den Bosch relatief laag.

En dat terwijl 'de bouwhistorische waarde van de gebouwen hier hoog is'. Den Bosch was een welevarende stad in die eeuw, half van de zestiende eeuw, waar veel werd gebouwd. Veel resten daarvan, muren, balken en kelders, maar ook decoraties, bestaan nog altijd achter het moderne behang. Het is tijd, aldus Van Drunen, om die ook een beschermde status te geven.

Henk van Bommel

Ad's proefschrift ging niet ongemerkt voorbij. In de wetenschapsbijlage van de Volkskrant stond op 26-05-2001 dit uitgebreide artikel. Twee andere afbeeldingen bij dit stuk, een schilderij van de markt en een kelderplattegrond van een bouwblok, zijn hier weggelaten.

Oude nummers Nieuwsbrief

In het archief van de SBN bevindt zich nog een aanzienlijk aantal oude nummers van de *Nieuwsbrief*. Het gaat om de volgende nummers (de tussen haakjes vermelde cijfers betreffen het aantal nog beschikbare exemplaren): nr. 1 (1), nr. 2 (1), nr. 4 (15), nr. 6 (22), nr. 7 (33), nr. 8 (7), nr. 9 (8), nr. 10 (12), nr. 11 (8), nr. 12 (2), nr. 13 (31), nr. 14 (12), nr. 15 (11), nr. 18 (5), nr. 19 (8) en nr. 20 (25). De oude nummers zijn beschikbaar voor vijf gulden per stuk.

Geïnteresseerden schrijven een briefje aan de Stichting Bouwhistorie Nederland, met daarin vermeld de nummers en het aantal exemplaren dat men wil hebben. U krijgt de nieuwsbrieven dan thuisgestuurd, vergezeld van een rekening.

Bouwhistorisch Platform

Platforms 2001

Voor de tweede helft van het jaar 2001 zijn de platforms op de volgende data gepland:

29 augustus

10 oktober

12 december

De bijeenkomsten worden gehouden in de landbouwschuur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist, van 14.00 tot 17.00 uur.

Bouwhistorisch Platform 6 december 2000

Het laatste Bouwhistorisch Platform van het millenniumjaar had tot thema 'Bouwhistorie en Automatisering'. Een aansprekend thema dat was uitgewerkt door enkele bestuursleden van de SBN. Penningmeester Leo Wevers was tot dagvoorzitter en gespreksleider gebombardeerd, geen geringe taak gezien het feit dat de organisatoren maar liefst acht sprekers hadden uitgenodigd en vervolgens een discussie hadden gepland. Leo liet dan ook meteen van zich horen door de acht sprekers er nadrukkelijk op te wijzen dat ze 10 minuten kregen voor hun verhaal, zodat na de pauze ruimte overbleef voor discussie.

De eerste spreker was Ad van Drunen, in de rol van gemeentelijk opdrachtgever voor bouwhistorisch onderzoek. Ad wees erop dat onderzoek in veel gevallen wordt betaald uit gemeenschapsgeld dat via de politiek verkregen is. Je moet dan ook verantwoording afleggen en iets kunnen tonen. Een digitaal bestand is hiervoor nog niet toereikend, er moet iets tastbaars worden getoond met visuele elementen. Iets wat goed oogt en gemakkelijk te lezen valt. Deze vertaalslag naar het publiek, dat moeilijk tekeningen kan lezen, moet vooral een combinatie zijn van diverse soorten beeldmateriaal. Beeldmateriaal dat met kleur en driedimensionale tekeningen de aandacht moet trekken. Dit driedimensionale aspect in de vorm van bijvoorbeeld bouwmassa's is ook voor de stedenbouwers en architecten interessant, maar moet dan wel maatzuiver en op schaal zijn. Hier ligt ook weer een van de taken van de bouwhistoricus; het zorgvuldig opmeten van de gebouwen en de informatie (muurwerk, balklagen, dateringen enz.) digitaal in lagen in de computer stoppen. Met name hier ligt volgens Ad een belangrijk punt, immers wanneer deze informatie wordt overgedragen aan een architect hoeft de opdrachtgever niet twee keer voor een opmeting te betalen. Ad's stelling tenslotte was dat bouwhistorisch onderzoek veel beter kan scoren bij de opdrachtgever en het publiek als de informatie vooral visueel en beeldend wordt gemaakt, bijvoorbeeld door middel van 3D tekeningen met de computer.

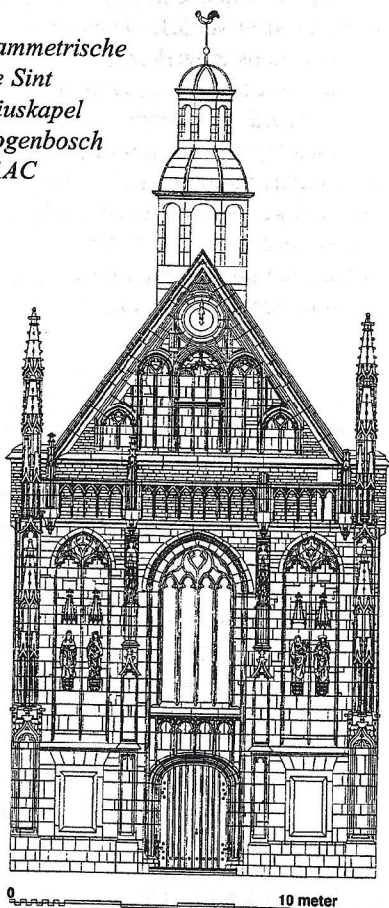
De tweede spreker was Ronald Stenvert, in 1991 gepromoveerd op het onderzoek naar de mogelijkheden van computers in het architectuurhistorisch onderzoek. Ronald noemde zichzelf computerscepticus. Hij constateerde dat er sinds 1991 eigenlijk fundamenteel niets is veranderd, dit ondanks de grote vlucht die het internet heeft genomen. Het denkwerk moet door de mens worden gedaan en de computer is slechts een gebruiksvoorwerp dat gegevens kan herkauwen die door de mens worden ingevoerd. Een computer kan niet waarnemen, analyseren, waardestellen of concluderen. Ronald noemde het erbij slepen van de computer 'een vlucht naar voren' die afleidt van de kerntaak. Een kerntaak die bestaat uit het fysiek onderzoeken van gebouwen.

Sceptisch was ook Nico Jurgens, al zag hij wel een aantal voordelen. Nico wees op het gebruik van de computer als hulpmiddel voor het verwerken en raadplegen van bouwhistorische informatie. Met name de mogelijkheid tot het invoeren van informatie in lagen, zoals dat ook door Ad was genoemd, werd door hem geprezen. Iedere mogelijke situatie of periode kan op deze wijze worden gevisualiseerd zonder dat hiervoor steeds nieuwe tekeningen moeten worden gemaakt zoals dat bij handtekenen het geval is. Verder wees Nico op de mogelijkheden van het koppelen van databanken aan tekenpakketten. Hierdoor kan men tekst bij tekeningen opvragen of andersom.

Ronald Glaudemans noemde zichzelf vervolgens een computeranalfabeet. Hij gaf een paar voorbeelden van de mogelijkheden van digitale fotografie en fotogrammetrie, technieken die binnen het bureau BAAC worden toegepast. Voor wat de digitale fotografie betreft kwam hij met het voorbeeld van kasteel Helmond waarvan hij een uit meerdere foto's samengestelde gevelfoto toonde. Een foto die normalerwijs nooit gemaakt kan worden. Bependingen hierbij zijn de ronde vormen van in dit geval de torens, die een vertekend perspectief opleveren. Een ander voorbeeld dat door BAAC digitaal wordt gefotografeerd is de Sint Jan te 's-Hertogenbosch. Hiervan worden alle onderdelen vastgelegd, en schaal 1:10 uitgeprint, ten behoeve van het shadebeeld en de natuursteensoort. Het grote probleem dat bij dit project om de hoek komt kijken is het gegeven afstand nemen. Genoeg afstand nemen blijkt niet altijd mogelijk wat het maken van een overzicht bemoeilijkt. Fotogrammetrie heeft als groot voordeel dat het een maatvast tekening oplevert. Handig bij bijvoorbeeld slecht toegankelijk muurwerk of moeilijk op te meten elementen. De tekening kan als basis dienen voor het bouwhistorisch onderzoek en vervolgens met bijvoorbeeld bouwfaseringen door middel van de computer worden ingekleurd. Praktische problemen die zich hier voordoen hebben eveneens met afstand nemen van doen, maar ook met de hoeveelheid licht of de hoeveelheid en grootte van details. Praktiserend scepticus Koos Steehouwer hield een verhaal waarin de nadruk lag op de mogelijkheden van de computersoftware die tegenwoordig voorhanden is. Als eerste introduceerde hij de Quicktime V(irtual) R(eality) technieken,

waarmee een bestaande ruimte virtueel in beeld gebracht kan worden. Ideaal voor bijvoorbeeld interieurpresentaties. Nadeel is echter de vertekening en daarmee samenhangend de maatvastheid. Maatvaster, maar niet nauwkeurig genoeg, is de perspectief correctie software die tegenwoordig bij de digitale fotografie wordt aangeboden. Punt hierbij is dat de fotografie de basis vormt en voor correcties veel referentiepunten nodig zijn die exact moeten worden ingemeten, iets wat weer veel tijd kost. Exact zijn de 3D scanners. Deze hebben echter als nadeel dat ze nog veel te duur zijn, veel licht nodig hebben en nog geen hoge resolutieweergaven (600dpi en hoger) aankunnen in verband met de

Afb.
Fotogrammetrische
opname Sint
Anthoniuskapel
's-Hertogenbosch
Tek. BAAC

enorme stroom aan digitale punten die in dat geval verwerkt moeten worden. De 3D CAD tekensoftware heeft verschillende voordelen. Men kan tekeningen combineren maar ook veel lagen aan informatie kwijt in een enkele tekening. Grootste nadeel van deze software is volgens Koos de hoeveelheid tijd die men kwijt is met het leren omgaan met de soms zeer uitgebreide en ingewikkelde tekenpakketten. De uitspraak 'computeranalfabetisme gaat gepaard met optimisme' was afkomstig van Jan Kamphuis. Naar zijn mening is automatiseren erg duur en gaat het in de bouwhistorische praktijk meer om het toegankelijk maken van een rapport

voor de bouwpraktijk. Deze zit niet op leuke, informatieve plaatjes te wachten maar wil weten welke gevolgen het onderzoek heeft voor het bouwplan en hoe de historische gegevens hierin ingepast kunnen worden. Verder vroeg hij zich af of de hoeveelheid geld die in digitale projecten wordt gestoken nu ook echt iets oplevert. Het invoeren van gegevens als foto's of tekeningen in de computer levert misschien een snellere ontsluiting op maar voegt inhoudelijk niets toe. Het kennis vergaren en overdragen is en blijft naar zijn mening dan ook onze hoofdtaak.

Frank Haans en Gerrit Korenberg van het bureau MAB deden verslag van hun ervaringen met computers. Als voorbeeld namen ze het kelderproject in Arnhem. Een inventarisatieproject waarin aanvankelijk met handtekeningen werd gewerkt, met foto's en met standaardformulieren opgemaakt in WP5.1. Gaandeweg bleek dat het handiger was met digitale camera's en laptops te werken en de tekeningen te maken in een CAD programma. Hierdoor kon eenvoudiger, effectiever en sneller met de projectarchitecten worden gecommuniceerd, bijvoorbeeld via Email. Een probleem waar men tegenaan liep was de conversie van de standaardformulieren, dit bleek minder eenvoudig dan gedacht. Het advies van MAB is dan ook om zoveel mogelijk gebruik te maken van goede uitwisselbare software, niet alleen voor teksten maar ook bij tekeningen. Verder werd ervoor gewaarschuwd dat automatiseren geen doel op zich mag worden maar dat men zich er van tevoren bewust van moet zijn wat het doel is, wat wil je ermee.

Last but not least was Jean Penders aan de beurt. Jean deed verslag van zijn pogingen om het Utrechts Documentatie Systeem (UDS) op het internet te krijgen. Dit informatiesysteem bevat een grote hoeveelheid alfabetisch geordende gegevens waarvan het accent ligt op de monumentenzorg in de ruimste zin van het woord. Naast literatuurverwijzingen en kruisverwijzingen zijn ook teksten en afbeeldingen in het UDS opgenomen. De essentie van de digitale opzet van het UDS is de rechtstreekse presentatie van zeer diverse gegevens op het scherm: via een begrip of trefwoord wordt de informatie ontsloten. Jean gaf tijdens de presentatie het enorme bereik van mogelijkheden aan en wees erop dat interactiviteit in de toekomst een grote meerwaarde gaat geven. Bijvoorbeeld door de linkmogelijkheden van termen. Van de provincie Drenthe draait inmiddels een proefversie die men op www.documentatie.org kan vinden en uittesten.

Keurig op tijd volgde na de pauze de discussie. Daarin kwam als eerste het nut van een database ter sprake. Deze moet zinvol zijn voor de wetenschap en met een bepaald doel voor ogen zijn aangemaakt. Pas wanneer dit helder is kan het aantal velden worden bepaald en gevuld. Vervolgens moeten de velden gekoppeld kunnen worden om verbanden te kunnen leggen. De database mag geen eigen leven gaan leiden en een doel op zich gaan worden. Het volgende

punt dat werd aangestipt is de maatzuiverheid van tekeningen. Hierbij werd gewezen op fotogrammetrische opnamen, die op zich fantastisch zijn maar hun doel soms voorbij schieten, vooral door de grote hoeveelheid informatie die wordt aangeboden. De fijnheid aan informatie moet dan soms terug worden gebracht omwille van de duidelijkheid van de tekening. In dit verband is de rol van de bouwhistoricus weer van groot belang; hij moet dit gaan afwegen en de vertaalslag naar de architect maken. De vraag die vervolgens ter sprake kwam is of de uiterst nauwkeurige tekeningen wel geschikt zijn om meerdere doelen te dienen. Moet één basisprodukt wel tegelijkertijd bruikbaar zijn in zowel de politiek (representatie), de uitvoering (restauratie) als de bouwhistorie (documentatie)? Hierover bleek verdeeldheid. Volgens de een is dit zeer praktisch (men werkt o.a. allemaal met dezelfde tekeningen) en bespaart het een hoop geld, terwijl de ander aangeeft dat een opdrachtgever meestal slechts een onderdeel wil hebben, bijvoorbeeld een waardestelling en niet zoals een van de aanwezigen opmerkte een 'ranzige presentatie'. Het doel moest volgens velen duidelijk zijn. Je moet je afstemmen op de opdrachtgever maar tegelijk wel weten wat er te koop is zodat je hierover je opdrachtgever kunt inlichten en wijzen op de eventuele voordelen. Een belangrijk probleem dat eerder al was aangesneden, ging over de opslag van gegevens. Hoe moet je de informatie opslaan als de veranderingen zo snel gaan? Een van de tips was in ieder geval een uitdraai op papier te bewaren en verder zoveel mogelijk met gangbare tekstverwerkingsprogramma's te werken. Deze zijn meestal nog lange tijd te converteren. Tot slot werd nog gewezen op de voordelen van het digitaliseren. Dit zou de communicatie met bouwkundigen en architecten vergemakkelijken en tevens meer mogelijkheden bieden voor presentaties.

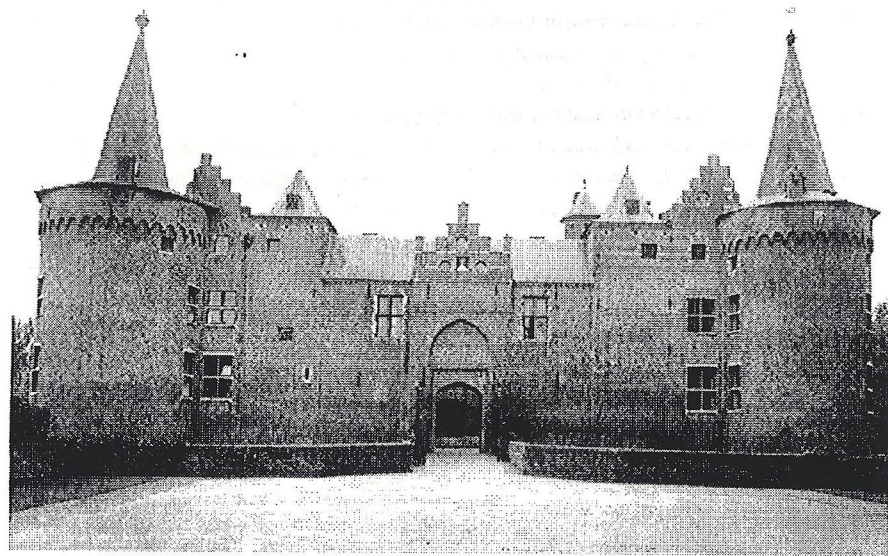
Albert Reinstra

Bouwhistorisch Platform 14 februari 2001

Ronald Glaudemans - Het kasteel van Helmond

Dit kasteel zou volgens de overlevering dateren uit 1402. Ten behoeve van een publicatie bij het aanstaande 600-jarig bestaan verrichtten spreker en Rob Gruben bouwhistorisch onderzoek. Omdat het gebouw in gebruik is als gemeentehuis moest het onderzoek zich beperken tot de kelders en zolders en de buitenkant van het kasteel, aangevuld met foto's van voor de restauratie van 1923.

Een ouder huis, dat gebouwd zou zijn in 1188, stond elders, in een drassig gebied bij een 11de-eeuwse nederzetting. Dit huis was van hout en is gedeeltelijk opgegraven. Maria, dochter van Hendrik I van Brabant, woonde er van 1235 tot

1260. Om onbekende redenen zijn zowel nederzetting als huis verplaatst; in 1380 is er sprake van het oude en het nieuwe huis. Het kasteel is dus ouder dan 1402 en vermoedelijk tussen 1325 en 1350 tot stand gekomen. Het is nl. opgemetseld in Vlaams verband, terwijl de oorspronkelijke schietgaten nog niet geschikt waren voor haakbussen; later zijn zij voor geschut geschikt gemaakt. Het kasteel kreeg meteen zijn huidige omtrek, zij het dat aan de ingangszijde (noordzijde) de muren en hoektorens nog niet op hoogte kwamen. Zaal en kemenade verrezen, de laatste met een kruisgewelfde kelder met rechthoekige ribben.

Sedert het einde van de 14de eeuw is het kasteel in verscheidene fasen verder uitgebouwd, ook na de brand van 1549. Van voor die tijd zijn geen kappen bewaard gebleven, behalve misschien enkele onderdelen van de spits van de z.o. hoektoren. Ook alle balklagen werden toen nieuw gemaakt, met traditionele sleutelstukken. Van de grote zaal is een afdruk van het bovenstuk van een tongewelf gevonden, dat afgewerkt is geweest met leemstuc; de zaal moet 13 m hoog zijn geweest. Ook in de 17de eeuw vonden verscheidene verbouwingen plaats: de hoofdvluegel kreeg in 1683-1688 nieuwe kelders, een geveltop boven de ingang en een nieuwe verdiepingsvloer. Het stucgewelf in de grote zaal, verwijderd in 1923 maar van foto's bekend, dateerde waarschijnlijk ook uit die tijd. Laat 18de-eeuwse toevoegingen, zoals een rijke schouwboezem en laat

19de-eeuwse neo-renaissance onderdelen werden bij de restauratie van 1923 grotendeels verwijderd. Toen werd de binnenplaats sterk verbouwd en aan de buitenzijde grote kruisvensters ingebroken ten behoeve van de nieuwe bestemming.

Carla Rogge - De Grote Kerk van Alkmaar

De restauratie van 1991-'96 was aanleiding waarnemingen en onderzoek te doen, wat spreekster verrichtte met medewerking van Anne Pauptit (RAB) en Taco Tel. De voorganger van de huidige kerk was van tufsteen en had de lengte van het huidige schip. In 1468 stortte de toren van die kerk in. Uit datzelfde jaar dateert al de stichting van een kapel (aan de noordzijde); de oudste kapel aan de zuidzijde van het schip dateert uit 1475. Bij de aanleg van het kruiswerk was Anthonis Keldermans werkmeester. De kooromgang kwam in 1501-1502 gereed en de gewelsschilderingen in het hoofdkoor in 1518. In 1521 zou de kerk gewijd zijn.

Bij de bouw werd tufsteen herbruikt. Ook rode zandsteen, o.a. aan de aantreden in de traptorens en aan de gewelfribben, kan herbruikt zijn. Verder werd witte Belgische steen gebruikt, trachiet en hardsteen, waarvan leveranties bekend zijn van dakgoten. Op die stenen, die geen goot vormen, maar afwateren naar buiten toe, is een steenhouwersmerk gevonden, dat ook voorkomt als handmerk van *pietre de princse* op een archiefstuk. Bentheimer zandsteen werd geleverd vanuit Zwolle. Naast steenhouwersmerken zijn ook laagmerken (gehakt en in rood krijt) aangetroffen. Baksteen werd geleverd door drie baksteenovens aan de noordzijde van de stad, formaten: 18½-22½ x 4-5 cm, 10 lagen ca. 58 cm. Deze baksteen komt voor aan gebouwen van Uitgeest tot aan Schagen toe. Omstreeks 1880 kwam een kunststeen als vervanger van tufsteen en witte steen; in 1923 werd Ettringer tufsteen verwerkt.

De stergewelven in de zijbeuken hebben rijke vormen; steeds is er vormverwantschap tussen zijbeukstravee en een aansluitende zijkapel. De hoofdbeuken hebben houten tongewelven. De schipkap is genummerd van oost naar west met gekraste merken; het koor heeft gehakte telmerken. Dendrochronologische datering is (nog) niet verricht.

Ben Kooij - Minerale wol in Nederland

Er bestaan diverse soorten isolatiematerialen: - organische materialen (zoals turf, boekwijtdoppen), - delfstoffen (asbest), - geëxpandeerde materialen, - minerale wol (steenwol en glaswol), - synthetische materialen.

Minerale wol is onbrandbaar, duurzaam en heeft een hoge thermische isolatiewaarde. Minerale kunstvezels kunnen schadelijk zijn (voor de luchtwegen; huidirritatie).

Steenwol (ook genoemd slakwol, slakkenwol en silicaatwol) wordt gemaakt van

ijzerslak, van diabas/basalt en van kalksteen. Eind 19de eeuw werd de minerale wol 'ontdekt'; Amerika ging voorop in de productie. In Europa zorgde de Eerste Wereldoorlog voor stagnatie; in de 30-er jaren kwam grootschalige productie van steenwol op gang in Duitsland en ook in Denemarken, Zweden, Noorwegen en Frankrijk.

In Nederland kwam het materiaal in 1938 in de handel. Er werden proeven gestart om hoogovenslak tot steenwol te verwerken, die in 1942 slaagden. De productie, door P&H (van Pelt en Hooykaas), kwam in 1944 stil te liggen. Na de oorlog ging P&H samen met de Billiton Maatschappij produceren, resp. in IJmuiden en Arnhem (losse wol), wat duurde tot 1949. In 1949 begon in IJmuiden de N.V. Ned. Steenwolfabriek; in 1957 startte daar een twee keer zo grote fabriek, met een nieuw systeem (nl. binding met kunsthars) sedert 1959. Toen de hoogovenslak, die ook voor Hoogovencement werd gebruikt, uitgeput raakte, werd gezocht naar nieuwe grondstoffen. Dat werd diabas uit het Sauerland. In 1967 werd de productie verplaatst naar Melick-Herkenbosch, waar nu de grootste steenwolfabriek ter wereld staat. De oliecrisis van 1973 stimuleerde de toepassing en leidde tot voorschriften en subsidieregelingen en een nationaal isolatieprogramma (1978). Het huidige productieproces bestaat uit de fasen smelten (tot 1600 °C), verspinnen, uitharden, koelen en verwerken. In Etten-Leur staat een glaswolfabriek. De daarvoor benodigde kennis is afkomstig uit België en Frankrijk. Grondstoffen zijn zand en kalkzandsteen. Glaswol wordt sedert ca. 1950 in de woningbouw toegepast.

Dik Berends

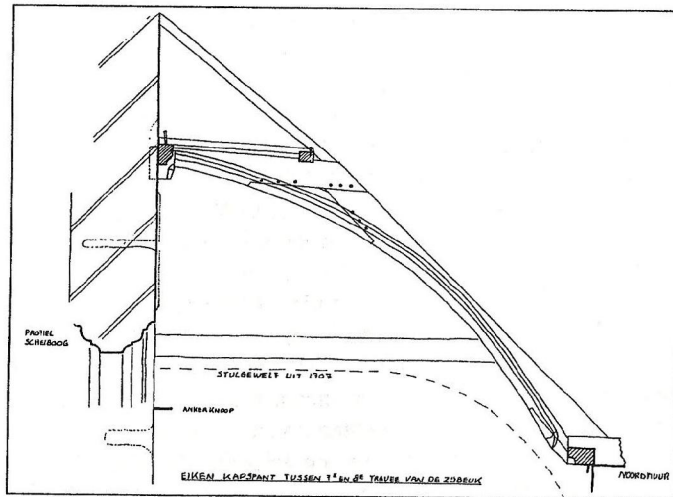
Bouwhistorisch Platform 11 april 2001

Taco Tel - Kapelkerk Alkmaar

Het bouwhistorisch platform van 11 april werd geopend door Taco Tel. Hij gaf tekst en uitleg over de bouwgeschiedenis van de Kapelkerk te Alkmaar. Deze kerk, die deel uitmaakt van de zogeheten 'kanjers', werd door Taco als afstudeerobject gekozen voor zijn HBO+ opleiding Restauratie. Geen slechte keus, zo bleek tijdens zijn bouwhistorisch en archivalisch onderzoek. Over de Kapelkerk was namelijk, in tegenstelling tot de Grote Kerk, weinig bekend. Over de datering liepen de meningen nogal uiteen en ook de vormen en het materiaalgebruik van het exterieur en interieur riepen nogal wat vragen op. De Kapelkerk is gelegen op de hoek van de Kapelsteeg en De Laat, aan een voormalige dijk die een van de uitvalswegen van de stad vormde. Vermoedelijk werd de kerk bij de bouw ingepast in een bestaande structuur, gezien het feit dat de kerk niet georiënteerd is. Archiefbronnen wijzen erop dat met de bouw van

de O.L.V. kapel kort na 1500 werd begonnen. Het kerkgebouw was in deze periode eenbeukig van opzet, vijf traveeën lang en beëindigd met een driezijdige koorsluiting. Het bakstenen muurwerk werd versierd met speklagen in Gobertange terwijl de (noord)westgevel een geprofileerde entreepartij kreeg waarin Bentheimer zandsteen werd verwerkt. Kort hierna werd de kerk vergroot met een zijbeuk aan de noordzijde. Hiervoor werden vier zuilen geplaatst die het schip scheidden van de zijbeuk. In de derde bouwfase omstreeks 1536 werd het koor verlengd met drie traveeën. De driezijdige sluiting werd daarbij vervangen door een rechte gevel. Mogelijk werd bij deze verbouwing een klokkentoren aangebracht. Omstreeks 1540 werd ook de zijbeuk aan de noordzijde verlengd zodat hoofdbeuk en zijbeuk dezelfde lengte kregen en er inwendig twee extra zuilen kwamen. Gezien de korte opeenvolging van bouwfases mag niet uitgesloten worden dat het hele uitbreidingsproces, met korte tussenpozen, volgens één bouwplan verliep.

Het 16de -eeuwse kerkgebouw kwam redelijk ongeschonden de Reformatie door; pas aan het begin van de 18de eeuw ontstonden er plannen om het gebouw te wijzigen. Redenen hiervoor waren de zware verzakkingen die al sinds de bouw optraden. De zuilen stonden scheef en het gebouw verkeerde in een zeer slechte staat. In opdracht van de stad werd in 1707 dan ook een verbouwing doorgevoerd, met als belangrijkste wijziging de aanleg van een dwarsbeuk met voorplein aan de noordoostzijde. Ingrijpend was behalve een restyling van de zuilen ook de sloop van de houten tongewelven die beschilderd waren met Het Laatste

*Afb. Opmeting zijbeukgebint op de Kapelkerk te Alkmaar.
Tek. T. Tel*

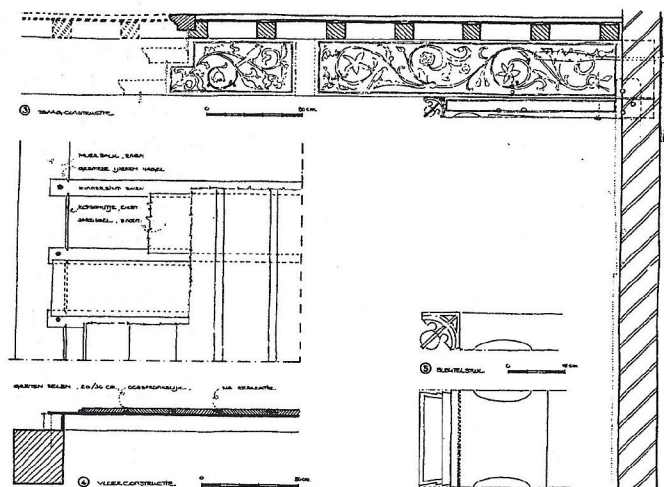
Oordeel. Ter vervanging hiervan werd een nieuw stucgewelf aangebracht. Dit gewelf werd echter al in 1760 vervangen toen een grote brand, ontstaan door onzorgvuldige loodgieters, de oude kap en een deel van het interieur verwoestte. Het nieuwe stucgewelf in Rococo stijl werd opgedeeld in cassettes aan weerskanten van een verhoogd middendeel.

De belangrijkste 19de -eeuwse wijzigingen betroffen de vensters. De oude spitsboogvensters met vorktracering hadden lang stand gehouden maar moesten in 1861 plaats maken voor rondboogvormige exemplaren. Deze kregen slechts één montant in plaats van de oorspronkelijk twee, en werden uitgevoerd in kunststeen. Daarnaast werd een tracering bedacht in drie- en vierpassen met visblaasmotieven. Na Taco's samenvatting van de bouwgeschiedenis werden de aanwezigen er door Carla Rogge op geattendeerd dat Taco's afstudeerscriptie door de gemeente Alkmaar in de vorm van een boekwerk is uitgegeven. Het maakt deel uit van de zogenaamde RAMA (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie) -reeks (nr.9) en is verkrijgbaar bij de gemeente Alkmaar.

Wim Weve – Het straatje van Vermeer

Voordat Wim als tweede spreker aantrad werd hij door het bestuur geïntroduceerd als de nieuwe secretaris van de SBN. Na de felicitaties werd hem veel succes gewenst en volgde Wim's uiteenzetting over het bouwhistorisch- en archeologisch onderzoek naar de panden Nieuwe Langendijk 22-24-26 te Delft. Deze in 1982 onderzochte en kort daarna gesloopte panden zouden een grote rol gaan spelen in de discussie over de situering van 'Het straatje' (omstreeks 1658) van Vermeer. Uit het bouwhistorisch onderzoek van Wim Weve, Joris van Haften, Ton Bauer e.a. bleek namelijk dat er achter de latere gevels van de panden aan de Nieuwe Langendijk een oudere structuur schuil ging die zeer goed overeenkwam met de structuur van de huizen op het schilderij. Deze oudere structuur bestond uit twee huizen aan de Nieuwe Langendijk, de nummers 22 en 26, met daartussen een open ruimte. Achter het linkerhuis (22) en de open ruimte stond een derde gebouw, het oudste bouwwerk zo bleek tijdens het onderzoek. Dit grote huis had bakstenen gevels, een houten draagconstructie met moer- en kinderbinten, muurstijlen en een aantal bijzondere interieur- en constructie-elementen. Het pand dateerde uit het tweede kwart van de 15de eeuw en stond net als de overige gebouwen niet op de monumentenlijst, met als gevolg dat sloop niet te voorkomen was, zelfs niet via de Raad van State. Ook Nieuwe Langendijk 26 viel ten prooi aan de slopershamer. Dit pand was in de tweede helft van de 15de eeuw gebouwd met materiaal van een voorganger en bestond in opzet uit een voorhuis, keukengedeelte en een achterhuis. In de eerste helft van de 17de eeuw werd het huis gewijzigd. De hoofdopzet bleef daarbij intact maar het interieur werd aangepast aan de tijd. Een aantal interieur-

Afb.
 Documentatie
 van de
 gesloopte
 balklaag in
 het pand
 Nieuwe
 Langendijk 26
 Tek. C.J. van
 Haften.

elementen uit deze periode werden bij het onderzoek herontdekt. Zoals bijvoorbeeld het schitterende plafond beschilderd met bloemen, ranken, vogels en guirlandes of de nog aanwezige eikenhouten trap die zelfs aan de onderzijde was versierd. Ingrijpend voor het beeld van dit gebouw was de vernieuwing van de voorgevel omstreeks 1800. Of hierbij de gevel werd afgebroken die door Vermeer is geschilderd, blijft de vraag. Opmerkelijk is wel dat de bouwhistorische en archeologische restanten wijzen op een deur/vensterindeling zoals die door Vermeer werd geschilderd. De andere sleutel tot het verhaal, het muurtje met de openingen naar de open ruimte tussen Oude Langendijk 22 en 26, verdween omstreeks 1840. In deze periode werd de ruimte volgebouwd met een woonhuis (nr.24) door simpelweg bij de burens in te balken en ter plekke van het poortje een gevel op te trekken.

Ab Warffemius – Het woonhuis van Vermeer

Via een onderzoek naar de bouwgeschiedenis van de neogotische Maria van Jessekerk kwam Ab zijdelings in aanraking met het huis waar de katholieke familie Vermeer woonde. Dit pand aan de Oude Langendijk, op de oosthoek van de Molenpoort, was in 1641 door de broer van Vermeers schoonmoeder gekocht. Deze kocht het vermoedelijk voor de Delftse Jezuïeten die ook de aangrenzende panden bezaten en hier hun schuilkerk hadden.

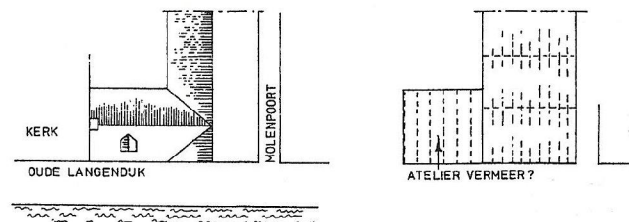
Na deze inleiding ging Ab verder in op de bouwkundige structuur van Vermeers

woonhuis. Volgens hem is hier namelijk nooit serieus naar gekeken, terwijl bekend is dat hij hier zijn atelier had en op veel schilderijen vaak identieke vertrekken zijn geschilderd, mogelijk in variaties op de werkelijkheid. Merkwaardig volgens Ab zijn de balklagen op de schilderijen. Dit zijn namelijk in veel gevallen lange dunne balken die het midden houden tussen kinderbinten en enkelvoudige balken. Ze liggen verder dicht op elkaar en overspannen een brede ruimte. Daarnaast lopen ze altijd evenwijdig aan de achtermuur en komen ze uit in een strijk balk tegen een gevel met een of meerdere vensters, meestal aan de linkerkant. Dit heeft volgens Ab alles te maken met de structuur van het gebouw waarin Vermeer werkte. Het woonhuis heeft namelijk een L-vormig grondvlak waarvan het diepe deel aan de steegzijde ligt en het korte zijkamertje haaks hierop, grenzend aan de bebouwing van de Jezuïeten. Ab's idee is dat het atelier zich in het zijkamertje bevond. Hier kunnen de balkjes met de geringe onderlinge afstand de smalle kamer overspannen en is de mogelijkheid voor de juiste lichtinval. Verder is het denkbaar dat het atelier zich op de begane grond bevond, gezien de hoogte van de ruimte en de aanwezigheid van marmeren tegelvloeren (ook al variëren deze in patroon en zijn ze iedere keer anders). Dit soort vloeren zal men, o.a. vanwege het gewicht, niet snel op de verdieping verwachten.

Kortom een interessant bijdrage die nog verder uitgewerkt zou kunnen worden door de bestaande inventaris van de woning te koppelen aan de vertrekken, en een vergelijking te maken met een ander, wel bewaard gebleven L-vormig huis.

Albert Reinstra

Afb.
 Dakenplan en
 schetsmatige
 plattegrond
 van de
 balklaag in het
 pand waar
 Vermeer
 woonde en zijn
 atelier had.
 Tek.
 A. Warffemius.

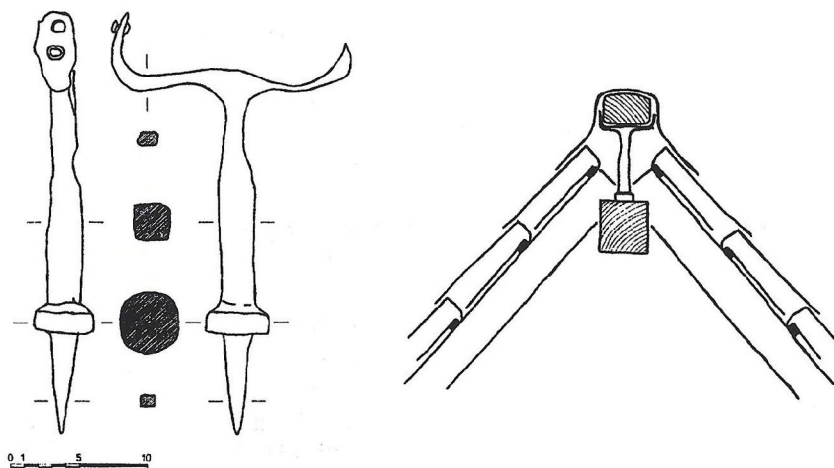

'Nokruiterbokjes'

In maart 2000 is door Kamphuis, bureau voor bouwhistorie, een opname uitgevoerd van de Nijenburg te Heiloo. Deze buitenplaats dateert uit ca. 1705, maar heeft vermoedelijk een oudere voorganger. Het in kruisverband gemetselde, bakstenen huis is opgetrokken op een T-vormige plattegrond met een ondiep breed voorhuis en een vrijwel vierkant achterhuis. Voor- en achterhuis tellen twee bouwlagen onder schilddaken, gedekt met gesmoorde Hollandse pannen. Tussen de schilddaken bevond zich van oorsprong een verborgen zakgoot, die afwaterde middels een zogenaamde Keulse goot.

Het gebouw is in 1982 gerestaureerd, een restauratie die door de bewoners met veel aandacht is gevolgd. Bij het verwijderen van de pannen bleek boven de nokgording een tweede balk te zijn aangebracht. Deze balk bevond zich zo'n twintig centimeter boven de nokgording en lag in een smeedijzeren houder, die met een pen in de nokgording was geslagen. Het bijzondere verschijnsel werd weliswaar opgemerkt, maar verwijderd. Het is aan de huidige bewoners te danken dat enkele van deze ijzers zijn bewaard.

De kapconstructie van de Nijenburg bestaat uit een schaarspant met daarop een spruit. De dekbalken worden in het midden ondersteund door een standvink. Op de dekbalken liggen flieringen, die zich echter aan de binnenzijde van de benen

Afb. Links de smeedijzeren gaffelconstructie in aanzicht en doorsnede. Rechts de nok van de kap met het "bokje" tussen de nokgordingen.

van de spruit bevinden. De dakbedekking rust op sporen. Daarmee is de kap van het type I-II.b.as+q (zie H. Janse, *Houten kappen in Nederland 1000-1940*, Delft/Zeist 1989). De balk die boven de nokgording werd aangetroffen diende waarschijnlijk als nokruiter, waarover lood was aangebracht. Dit is een gebruikelijke oplossing om de nok van een met leien gedekt dak te dichten. De gangbare constructie daarbij bestaat uit een op de nok geplaatste plank. Bij de Nijenburg ondersteunen echter gaffelvormige ijzers de nokruiter. En omdat het dakbeschot bij de restauratie van 1982 op de oorspronkelijke panlatten is aangebracht, kan met zekerheid worden aangenomen dat het dak altijd met pannen is gedekt. De toepassing van lood in plaats van vorstpannen is op zich niet vreemd, maar ook niet algemeen gangbaar. In hoeverre in die gevallen gebruik is gemaakt van ijzers zoals bij de Nijenburg is onbekend. Navraag en literatuuronderzoek hebben tot nog toe geen resultaten opgeleverd. Voorstel is om deze steun, indien er nog geen term voor bestaat, voortaan als nokruiterbok te benoemen.

M.W. Enderman

Ingezonden stukken

IBID: de herstructurering in 2000

Weet u nog wie of wat het IBID is? Uit opmerkingen van collega's en zelfs uit stukjes in deze nieuwsbrief (zie bijvoorbeeld het voorwoord van Nieuwsbrief 27) blijkt helaas dat dat voor velen niet erg duidelijk meer is. Gezien de veranderingen die zich de afgelopen jaren hebben voltrokken is dat misschien geen wonder. Tijd om één en ander te verduidelijken.

Wat is het IBID? Het IBID was en is een stichting, die verschillende initiatieven ontplooit op het terrein van de bouwhistorie. Eén van die projecten richtte zich tot voor kort op het op gang brengen van een betere samenwerking tussen de vele éénmansbedrijfjes in de sector. Zo werkten in de jaren negentig een aantal zelfstandige bouwhistorici onder de vlag van deze stichting intensief samen. De stichting legde contacten met potentiële opdrachtgevers, waarna de deelnemende bedrijfjes onder eigen verantwoordelijkheid en voor eigen risico het onderzoek uitvoerden. In een periode waarin de private bouwhistorie in Nederland nog van de grond af aan moest worden opgebouwd, heeft het nut van deze samenwerkingsvorm zich bewezen. Dankzij deze samenwerking konden bijvoorbeeld

nieuwe methoden en technieken worden geïntroduceerd die de kwaliteit van het onderzoek hebben verbeterd.

Maar zoals u weet is er de laatste jaren heel veel veranderd in bouwhistorie-land. De sector heeft een snelle groei doorgemaakt en is volwassen geworden. Dat had ook gevolgen voor onze organisatie. Zo zijn de meeste eenmans-bedrijfjes die opereerden onder de vlag van de stichting IBID nieuwe samenwerkingsverbanden aangegaan, zowel met andere IBID-leden als met ondernemers van buiten de stichting. Daarbij handelden deze bedrijven soms onder eigen naam en soms onder IBID-vlag. Gedurende korte tijd heeft er zelfs een IBID-bv bestaan, een zelfstandige onderneming waarin drie van de zes IBID-bedrijfjes waren gefuseerd. Omdat deze situatie voor opdrachtgevers tot onduidelijkheid leidde over de vraag aan wie zij nu precies een opdracht gunden, vond het stichtingsbestuur het noodzakelijk om die duidelijkheid te herstellen. Daarom heeft de stichting IBID medio vorig jaar besloten haar bemiddelende rol definitief te beëindigen, zodat opdrachtgevers voortaan weer rechtstreeks zaken kunnen doen met de bouwhistorici en de bouwhistorische bedrijven van hun keuze. De stichting concentreert zich sindsdien op andere taken, zoals bijvoorbeeld het zonder winstbelang uitgeven van publikaties die voor de ontwikkeling van het vak bouwhistorie van belang zijn.

De bouwhistorici die zich voorheen onder de vlag van het IBID presenteerden, zijn nu te bereiken onder hun nieuwe bedrijfsnamen en adressen:

Wijnand Bloemink, verbonden aan: *Lantschap*, Herenstraat 19, 4175 CC Haften, tel. 0418-594143.

Rob Gruben verbonden aan *BAAC bv*, kantoor 's-Hertogenbosch, van Tuldenstraat 7, 5211 TG 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136219.

Roald Rozendaal, verbonden aan *BAAC bv*, kantoor Deventer, Hofstraat 4, 7411 PD, tel. 0570-670055.

Frank van der Waard, verbonden aan: *BDM*. Isebrandtsheerd 131, 9737 LM Groningen, tel. 050-5491916.

Zoekt u contact met de *stichting IBID* dan kunt u bellen met haar voorzitter, *Koos Steehouwer* Prof. vd. Scheerstraat 257, 2035 AP Haarlem, tel 023-5359989

Aan de geadresseerde

Utrecht, januari 2001

betreft: oprichting Platform De Mariaplaats

Met genoegen informeren wij u over een nieuwe ontwikkeling. Eind 1999 heeft het bestuur van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, gevestigd aan de Mariaplaats te Utrecht, vertegenwoordigers bijeen geroepen van een aantal organisaties, die zich bezighouden met onderzoek op het terrein van de materiële cultuurhistorie. Op het voorstel van de KNOB te komen tot de oprichting van een Platform De Mariaplaats reageerden deze organisaties positief. Inmiddels heeft dit platform van gedachten gewisseld. Vastgesteld werd dat er primair behoefte bestaat aan een bundeling van de krachten op het terrein van het onderzoek, dat door de verschillende organisaties wordt verricht c.q. gestimuleerd. Aan het belang van het onderzoek op het gebied van de materiële cultuurhistorie wordt nog steeds niet voldoende aandacht geschonken, waardoor het té weinig armslag krijgt. Ook zou men over en weer beter geïnformeerd moeten worden over wie wat doet. Naast het lopende onderzoek moet daarbij ook worden gedacht aan publicaties, excursies en studiedagen. Een webring zou daartoe een goed instrument zijn. Maar er zou ook gedacht kunnen worden aan het beter benutten van elkaars publicitaire mogelijkheden zoals het door de KNOB uitgegeven Bulletin. Verder kwam naar voren dat het vaker gezamenlijk organiseren van activiteiten als studiedagen en excursies aanbeveling zou verdienen. Bundeling van krachten met behoud van ieders identiteit zou versnippering kunnen voorkomen en kunnen bijdragen tot een versterking van ieders positie.

Andere onderwerpen van gesprek waren de mogelijkheden van samenwerking op facilitair gebied (vergaderruimte, adressenbestanden, internetaansluiting, financiële administratie, één telefoon e.d.). Ook kwam de vraag aan de orde of het nieuwe platform zou moeten gaan reageren op bepaalde (rijks)nota's en andere actuele ontwikkelingen. Enerzijds werd vastgesteld dat de Sighting Nationaal Contact Monumenten daartoe hét geëigende orgaan in de monumentenwereld is. Anderzijds werd erop gewezen, dat het NCM vooral reageert op bestuurlijke ontwikkelingen met betrekking tot het juridische of financiële instrumentarium. Het belang van het onderzoek krijgt in dat verband wat minder accent. Men kwam tot de conclusie dat als er aanleiding zou zijn tot een (re)actie in de richting van de overheid, dat in beginsel door tussenkomst van het NCM zou moeten gebeuren. In zeer specifieke situaties zou er echter ook ruimte moeten zijn voor het laten horen van een eigen geluid. In zijn algemeenheid werd vastgesteld dat doublures met andere organisaties - hierbij ware bijvoorbeeld te denken aan het Platform Landschap en Cultuurhistorie en het Platform Monumentaal Groen i.o. - moeten worden voorkomen. Toezending van verslagen is daartoe een middel.

Het ligt in de bedoeling het Platform De Mariaplaats twee à driemaal per jaar bijeen te roepen op het bureau van de KNOB, Mariaplaats 51 te Utrecht. Nadere inlichtingen over het platform zijn te verkrijgen bij het bureau van de KNOB. Bijgevoegd treft u een overzicht aan van de aan het platform deelnemende organisaties. De KNOB ontvangt graag reacties en commentaar op het bovenstaande.

Met vriendelijke groeten,

prof. dr G.J. Borger,
voorzitter van de KNOB

Bijlage

Aan het Platform De Mariaplaats nemen vertegenwoordigers van de volgende organisaties deel:

Stichting Menno van Coehoorn, Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht, tel. 030-2312230, fax 030-2312030.
Doelstelling: (verkort) het bevorderen van de instandhouding en de herkenbaarheid van voormalige verdedigingswerken en de daarbij behorende infrastructuur.
Publicatie: Saillant.

Stichting De DonderbergGroep, Taagdreef 66, 3561 VK Utrecht, tel. 030-2731947.
Doelstelling: bevordering van het behoud van en het onderzoek naar Follies, tuinsieraden en vermaaksarchitectuur.
Publicatie: Nieuwsbrief De DonderbergGroep

Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Aquamarinaaan 162, 3523 EN Utrecht, tel. 030-2887089.
Doelstelling: het stimuleren van de bestudering van de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland en in gebieden die in het verleden onder invloed hebben gestaan van de Nederlandse tuin- en/of landschapsarchitectuur.
Publicatie: Cascade Bulletin voor Tuinhistorie, verschijnt tweemaal per jaar.

Stichting Het Nederlandse Interieur, Keizersgracht 596, 1017 EP Amsterdam, tel. 020-6260644, fax 020-6209707, Postbus 15599, 1001 NB Amsterdam.
Doelstelling: 1. de bevordering van de belangstelling voor vormgeving, functie en betekenis van het bestaande Nederlandse interieur van woonhuizen, kerken, nutsgebouwen en andere gebouwen uit alle perioden tot heden; 2. de bevordering van de studie van deze interieurs vanuit diverse oogpunten en disciplines; 3. de bevordering van het behoud van deze interieurs en de studie daartoe.
Publicatie: is in voorbereiding.

Stichting Historische Behangels en Wanddecoraties in Nederland, Achter Clarenburg 2, 3511 JJ Utrecht.
Doelstelling: door bundeling van kennis en het geven van informatie bevorderen dat waardevolle behangels en wanddecoraties worden behouden.
Publicatie: tweemaal per jaar een Nieuwsbrief.

Stichting Bouwhistorie Nederland, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht, tel. 030-2863990.
Doelstelling: het bevorderen van de publieke belangstelling voor bouwhistorisch onderzoek, alsmede het bevorderen van de kwantiteit en de kwaliteit van het bouwhistorisch onderzoek in Nederland.
Publicatie: Nieuwsbrief, verschijnt driemaal per jaar.

Cuypersgenootschap, Clemens van Maasdijklaan 1-3, 6816 TW Arnhem, tel. 026-4450926.
Doelstelling: het bevorderen van het behoud van 19e en 20e eeuwse cultuuroord in Nederland.
Publicaties: het Cuypersbulletin, verschijnt viermaal per jaar, en het wetenschappelijk jaarboek De Sluitsteen, dat eenmaal per jaar wordt uitgegeven.

Nederlandse Kastelenstichting, Markt 24, 3961 BC Wijk bij Duurstede, tel. 0343-578995, fax 0343-591403.
Doelstelling: het bevorderen van het behoud van de in Nederland gelegen kastelen en historische landhuizen, alsmede de overblijfselen van kastelen en landhuizen (boven en onder de grond) welke van belang zijn uit het oogpunt van de monumentenzorg, natuurbescherming of landschapsschoon.
Publicatie: Kasteelkatern

Convent van Gemeentelijke Archoologen, Herengracht 474, 1017 CA Amsterdam, tel. 020-4276712.

Utrechts Documentatie Systeem, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht, tel. 030-2863990.
Doelstelling: het UDS is een encyclopedie, waarin zeer diverse gegevens alfabetisch geordend zijn, waarbij het accent ligt op monumentenzorg in de ruimste zin van het woord. Met name monumentenbeschrijving, geschiedenis en bouwhistorie zijn ruim vertegenwoordigd. Het UDS is uitgegroeid tot een landelijk kennisinstituut. Aan een ontsluiting via internet is begonnen op de site www.documentatie.org.

Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht, tel. 030-2321756, fax 030-2312951.
Doelstelling: het verzamelen en verspreiden van de kennis over musea, monumenten, archeologie en archieven en het bevorderen van de belangstelling en de zorg hiervoor.
Publicatie: het Bulletin, verschijnt zesmaal per jaar.

Vereniging De Terebinth, vereniging tot behoud van zorg rond dood en rustplaats, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel./fax 010-4212762.
Doelstelling: het bevorderen van het behoud en onderhoud van begraafplaatsen en van een blijvende respectvolle zorg voor onze doden.
Publicatie: De Terebinth, verschijnt viermaal per jaar.

Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Postbus 649, 6800 AP Arnhem, tel. 026-3576222, fax 026-3576231.
Doelstelling: het verrichten van onderzoek, documentatie en inventarisatie van historische boerderijen en het bevorderen van kennisoverdracht door middel van het uitgeven van boeken over dit onderwerp, het houden van lezingen en advisering.
Publicatie: jaarboek

Recent verschenen

Korenspiekers in Oost-Nederland

In januari 2001 zag bij uitgeverij Van de Berg in Enschede het volkskundig-bouwhistorische geschrift: "Korenspiekers in Oost-Nederland" het licht. Honderdnegeëndertig pagina's zijn aan dit bijzondere bijgebouw op het Oostnederlandse boeren erf gewijd. Aspecten als: het woord spieker of spijker, Havezathe en spieker, Bakspiekers, De constructieve ontwikkeling, Consoles aan spiekers, Spiekers in Twentse en Achterhoekse stadjes en oude spiekervormen uit Portugal passeren als hoofdstukken de revue.

Het pocketboek van de hand van dr. Everhard Jans is rijk geïllustreerd met foto's, tekeningen, kaartjes en opmetingen. Uitgeverij van de Berg zorgde voor een verzorgde grafische vormgeving, naar lay-out van de schrijver. De prijs in de boekhandel bedraagt fl. 24,95. Het ISBN-nr. is 90-5512-118-5.

E. Jans

Verborgen vakwerk. 59 Bouwhistorische verkenningen in de binnenstad van Maaseik

Op 12 mei werd in Maaseik, tijdens het congres van de Arbeitskreis für Hausforschung, het boek "59 Bouwhistorische verkenningen in de binnenstad van Maaseik" gepresenteerd. De auteur Ronald Glaudemans uit 's-Hertogenbosch doet hierin verslag van een grondige inventarisatie van de oude bebouwing rond het marktplein. Per pand is een documentatie aangelegd bestaande uit beschrijvingen, opmetingen, foto's en reconstructies. Deze catalogus van panden wordt voorafgegaan door een historische schets van de stad en een beeld van de constructieve ontwikkeling van de huizen. Het boek bevat een grote hoeveelheid aan fraaie illustraties en is een absolute aanrader voor geïnteresseerden in vakwerkconstructies, de huizenbouw in Zuid-Nederland, of stedelijke inventarisaties in het algemeen. Het is te bestellen bij de Vrienden van de Musea, p.a. Leeuwerikstraat 15, B-3680 Maaseik.

A. Reinstra

Gesprekken in het veld

Oude boer tegen een bouwhistoricus die bezig is met een onderzoek naar de boerderij: "Dit is wel een oude muur hoor, ik heb er even aan geroken en weet het zeker, hij ruikt namelijk nogal muf".

Korstmossen en muurbloempjes

Binding, G., *Was ist Gotik?: Eine Analyse... Deutschland 1140-1350*, Primus Verlag, 2000.

Boschma-Aarnoudse, C., *Het statenlogement in Hoorn*, Publicatiestichting Bas Baltus, Hoorn 2001. (Bouwhistorische Reeks Hoorn - deel 10).

Enckevort, H en J. Thijssen, *Graven op Mariënborg: archeologisch onderzoek in het centrum van Nijmegen*, Nijmegen 2000. (Archeologische berichten Nijmegen 4)

Gevonden voorwerpen: opstellen over middeleeuwse archeologie voor H.J.E. van Beuningen, BOOR, Rotterdam 2000. (Rotterdam Papers 11)

Glaudemans, R., *Verborgen vakwerk. 59 bouwhistorische verkenningen in de binnenstad van Maaseik*, Vrienden van de Musea/BAAC, Maaseik 2001.

Het terazzoboek, 3de geactualiseerde en gewijzigde druk, Bedrijfschap STS: Afbouwbedrijf, Rijswijk 2000.

Hoogstraten, D. van, *Vuurtorens: betrouwbare bakens, inspirerend erfgoed*, Atrium, Alphen aan de Rijn 2000.

Kuipers, M., *Conserveren in de wegwerpmatenschap: pleidooi voor een polychrone cultuur*, Universitaire Pers Maastricht, Maastricht 2001.

Kuipers, J. en P. Sijnke, *Van schandpaal tot straatkapel: kleine monumenten en ornamenten in Zeeland*, Provincie Zeeland, Middelburg 2000.

Mierlo, Th. M. van, *Oud Kampen vanuit de lucht*, Slingenberg, Hoogeveen 2000.

Nussbaum, N., *German gothic church architecture*, Yale University Press, New Haven 2000.

Romaanse architectuur in België, Lannoo, Tielt 2000.

Ronald Stenvert [et al.], *Monumenten in Nederland: Fryslân*, Waanders, Zwolle 2000.

Internetsites

www.sna.nl

www.molens.nl

www.erfgoed.nl

www.monumentenpagina.nl

www.industrieel-erfgoed.nl

www.heemschut.nl

www.stichtingncm.nl

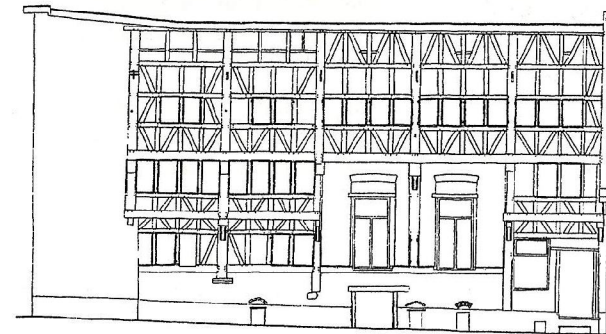
www.kastelen.nl (NKS)

www.buurtoren.nl

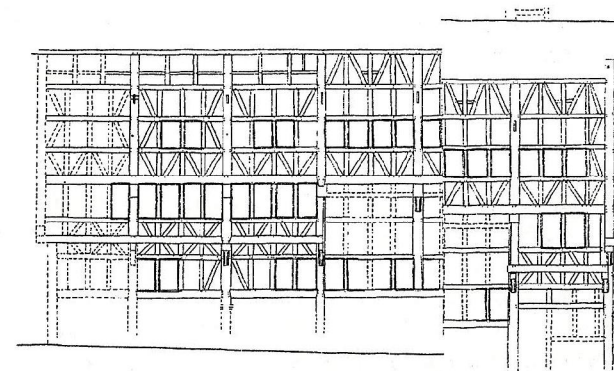
www.restauratiefonds.nl

www.openluchtmuseum.nl (o.a. SHBO)

Afb. Tekeningen afkomstig uit het boek *Verborgen vakwerk. 59 Bouwhistorische verkenningen in de binnenstad van Maaseik*. Tek. R. Glaudemans.

97. Bosstraat 17, opmeting vakwerk zijgevel aan de Halstraat

98. Bosstraat 17, reconstructie van de oorspronkelijke toestand

Redactie, kopij en donateurs

Redactie Nieuwsbrief:

ir G. Berends,
Prins Hendriklaan 12A,
3701 CN Zeist

drs A. Reinstra (eindredactie)
Groenhoek 266,
3972CT Driebergen,
Tel. 0343-533889.
Werk; RDMZ,
Postbus 1001, 3700 BA Zeist.
Tel. 030-6983253

mevr. drs M.E. Stades-Vischer,
Verlengde Slotlaan 91,
3707 CD Zeist,
tel. 030-6943610

dr ing. R. Stenvert,
Julianaweg 1,
3525 VA Utrecht,
tel. 030-2881597

Redactieadres Nieuwsbrief:

drs. A. Reinstra,
Groenhoek 266,
3972 CT Driebergen.

Email:
A.Reinstra@monumentenzorg.nl

Kopij / Reacties: Voor 1 november te zenden naar bovenstaand redactieadres. De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur)

Donateurs: U kunt donateur worden van de SBN door jaarlijks minimaal f. 30,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht. U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de drie maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Op de omslag, een driedimensionale opstand van de handelshallen in het bouwblok op de markt van 's-Hertogenbosch, in een 16de-eeuwse situatie. Verder de twee overgeleverde merken van Coenraad II en Coenraad III Van Neurenberg.. Afbeeldingen afkomstig uit respectievelijk het proefschrift: " 's-Hertogenbosch, van straet tot stroom" en " Bouwen voor stad en Land. Overzicht van het handelsnetwerk van de aannemersfamilie Van Neurenberg in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1480-1640)".